

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

24

GÜZ 2007

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), **hakemli** bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayınlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfa (A4) geçmemelidir. Bir yazının aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındaki (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100-150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlıklarının ise İngilizce çevirisi yapılır.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarın tanıtıcı isim ve akademik ünvanı yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı,
Arş. Gör. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Arş. Gör. Dr. Fikret Karapınar,
Arş. Gör. Dr. Lütfi Cengiz,
Arş. Gör. Dr. Mehmet Harmanlı,
Arş. Gör. Doğan Kaplan,
Arş. Gör. Necmeddin Güney.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsametdin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapar
Prof. Dr. Orhan Çeker, Prof. Dr. İsmet Ersöz,
Prof. Dr. Süleyman Toprak, Prof. Dr. Zekeriya Güler,
Prof. Dr. Tacettin Uzun, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit
Prof. Dr. Dilaver Güner, Prof. Dr. Fevzi Günüş,
Doç. Dr. A.Saim Arntan, Doç. Dr. Şahin Filiz
Doç. Dr. Naim Şahin, Doç. Dr. Ahmet Yılmaz,
Doç. Dr. Bayram Dalkılıç,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA
Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54
e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

ISSN: 1300 – 5057

HZ. ALİ'NİN OĞLU MUHAMMED B. EL-HANEFİYYE'YE VASIYETİ

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in akrabası, amcasının oğlu, damadı, İslâm'ın ilk yıllarındaki hizmetleri ve Hulefâ-i Râşidîn'den sayılması sebebiyle Hz. Ali, ismi etrafında yapılan dedikodularla, ana bünyeden ayrılan birçok dinî oluşuma malzeme edilmiş, tarihin akışı içinde özellikle Şîa tarafından kendisine farklı nitelikler yüklenerek efsanevî bir

kimliğe büründürülmüş olan sahabeden birisidir. Onun oğullarından olan Muhammed b. el-Hanefiyye ise, kardeşleri Hz. Hasan ve Hüseyin gibi Hz. Fâtıma neslinden olmadığı için muhtemelen pek dikkat çekmemiş, İmâniyye'nin on iki imam zinciri içerisinde yer almamış, buna mukabil hicrî birinci asırda Hâşimî ailenin liderliğini ve koruyuculuğunu yapmış olan mümtaz bir şahsiyettir. Aşağıdaki satırlar içerdiği bazı sorunlardan dolayı, Hz. Ali'nin bu oğluna yazdığı iddia edilen risale ya da vasiyeti konu edinmektedir.¹

İncelediğimiz metin birtakım Şîî kaynaklarda bazı değişikliklerle bazen, "Hz. Ali'den oğlu Hz. Hasan'a", bazen de "Muhammed el-Hanefiyye'ye" şeklinde yer almaktadır. Her ne kadar risalenin kimi kısımları nakledilse de elimizdeki metnin tam bir benzerine şimdilik ulaşabilmiş değiliz. Öte yandan başlığındaki "Vasiyet" ifadesi ve devamını Hz. Ali'ye ait kabul edersek, bunun Hz. Hasan'a mı yoksa Muhammed b. el-Hanefiyye'ye mi yazıldığı meselesini de çözmemiz gerekmektedir.

Risalenin başlığında yer alan "vasiyet" ifadesi ve bununla ilişkili olması gereken "vasîlik" anlayışı, Şîa'nın temeli durumunda bulunan imamet fikri ile doğrudan ilişkilidir.² Şîa'ya göre Hz. Ali, on iki imamın ilkidir ve ilâhî yönü bulunan imamet makamı, nass, tayin ve vasiyetle belirlenir. Şîî kaynaklar bu anlayışın Hz. Peygam-

¹ *Vasiyyetü Ali (a.s.) li Veleddihî Muhammed b. el-Hanefiyye*, Üçüncü Ahmed Kütüphanesi, No: 2375. Muhammed b. el-Hanefiyye için bkz., İbn Sa'd, İbn Münî' Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk., İhsân Abbâs, Beyrut 1388/1968, 5/68 vd.; el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Mürûcû'z-Zeheb ve Meddînü'l-Cevher*, thk., Abdülemîr Ali Mehennâ, Beyrut 1991, 3/132-133.

² el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *İsbâtü'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1409/1988, 19 vd.; Onat, Hasan, *Erneviîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîliği*, Ankara 1993, 15 vd.

ber döneminde yer aldığı ve bu çerçevede ileri sürülen iddialarla doludur. Mesele; Tathîr Ayeti,³ Kırtas Hâdisesi, Sakaleyn ve Mevlâ Hadisi ve Ğadîr-i Hum Olayı gibi değerlendirmeler bu anlayışın belli başlı örneklerindedir.⁴ Bu iddialara destek sayılabilecek Sünnî kaynaklarda da malzeme bulmak mümkündür. Şeyf b. Ömer'in nakletmiş olduğu Abdullah b. Sebe rivayeti her ne kadar bu anlayışın bir antitezi görüntüsünde olsa da tahtında müstetir bir kabule sahiptir. Söz konusu rivayete göre vasîlik anlayışı Hz. Osman zamanında bilinmektedir ve İbn Sebe, Hz. Osman aleyhine propaganda yaparken, aslında Ali'nin Hz. Peygamber'in gerçek vasîsi olduğunu, Osman'ın ise bu hakkı gasp ettiğini iddia etmektedir.⁵ Rivayetin ele almış olduğu konuya fikir hadise irtibatı çerçevesinde bakıldığında ise, yukarıdaki iddiaların tarihî gerçeklerle örtüşmediği görülür.

İncelediğimiz metne Şîr'nin vasîlik iddiaları açısından bakıldığında bu anlayışın, Hz. Ali dönemi ile ilişkilendirilemeyeceğinin örnekleri ile dolu olduğu görülür. Mezhebin imamet teorisini destekleyecek ifadeleri içermesi gereken elimizdeki metin, bu türden cümlelere yer vermemekte, bunun aksine, ihtiyarlamış ve ölümün yakınlığını hissetmiş bir babanın, arkasında bıraktığı oğluna tavsiyeleri görüntüsündedir. Öte yandan bu risalenin imamlar arasında bulunmasından dolayı öncelikle Hz. Hasan'a yazılması gerekmektedir. Metin içerisinde bu türden cümleler bulunmadığı gibi, on iki imam veya onların imâmeti fikrine işaret eden hiç bir ifade de yer almamaktadır. Risalenin sadece dinî konuları ele aldığı ve siyasî konulara değinmediği gibi bir ihtimal düşünülebilir, ancak metin siyasî konulardan habersiz değildir. Bazı cümlelerde sultanlarla nasıl ilişki kurulacağı hakkında tavsiyelere yer verilmektedir. Bu tür ifadeler ise, imamet düşüncesi ile öyle ya da böyle ilişkilendirilmesi gereken ifadelerdir.

Bu risalenin muhatabı sorunu açısından, elimizdeki yazma nüshanın *Vasiyyetü Ali li Veleğihi Muhammed el-Hanefiyye* şeklinde isimlendirilirken, *Nehcü'l-Belâğ'a* da ise *Vasiyyetü Ali li Veleğihi Hasan* adıyla yer alması dikkat çekmektedir.⁶ Bize göre, üzerinde çalıştığımız eserin, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye⁷ izafe edilmesinin sebebi, Şîa açısından, Hz. Hasan'la ilişkilendirilmesi zor görülen, siyasî konuların işlendiği bazı sözlerdir. İmâmiyye Şîa'sına göre, İbnü'l-Hanefiyye hem siyasî hem de dinî anlamda bir "imam" değildir ve babası ona karşı her türlü tavsiyede bulunabilir. Oysa Hasan bir "imam"dır ve bu türden sözlerin ona karşı söylenmesi doğru olmaz. Öte yandan İmâmiyye Şîası tarafından "imam" olarak

³ el-Ahzâb, 33/33.

⁴ el-Küleynî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), *el-Usûl mine'l-Kâfî*, Tahran 1365/1945, 1/287, vd.; Varol, M. Bahaüddin, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, Konya 2004, 137 vd.

⁵ Bkz., et-Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Ceñrî (310/922), *Târihu't-Taberî*, thk., Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, Kahire trz., 4/340-341. Rivayetlerin değerlendirilmesi ve geniş bilgi için bkz., Korkmaz, Sıddık, *Tarihî Tahrîfî İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, 23 vd.

⁶ Mesela bkz., *Nehcü'l-Belâğ'a*, thk., Subhî Sâlih, Beyrut 1387/1967, 391 vd.

⁷ İbnü'l-Hanefiyye'nin isminin bazı oluşumlar tarafından nasıl istismar edildiği ile ilgili bir çalışma için bkz., Dalkaran, Sayın, "Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Firkalar", *Dinî Araştırmalar*, Ankara 2004, 19/139 vd.

kabul edilen Hz. Hasan'a yazıldığı iddiaları ise metinde bulunan bazı güzel cümleler ve bu ifadelerin Hz. Ali'ye izafesi olmalıdır. Bu türden güzel cümleler, Hz. Ali gibi bir "imam" tarafından Hz. Hasan gibi başka bir "imam"a karşı rahatlıkla söylenebilir. Bu sebepten dolayı söz konusu metin ve benzerleri Hz. Hasan'a yönelik yazılmış bir vasiyet olarak gösterilmektedir.

1. RİSALENİN İNCELEME METODU

İncelemiş olduğumuz vasiyet risalesi, yirmi dokuz varak ve her sayfasında sekiz satır bulunan, nesih hat ile yazılmış mahtût bir eserdir.⁸ Nesh edilif tarihi metinde belirtildiği gibi hicrî sekizinci, miladî on dördüncü asra tekabül etmektedir. Bundan dolayı günümüz Arapça yazım kurallarıyla uyuşmayan bazı ifade ve kelimeler içermektedir. Biz bu türden olan sorunlu yerleri, Şii kaynaklardan istifade ederek, tahkik kuralları çerçevesinde aşmaya çalıştık.⁹ Risaleyi en yaygın Şii metni olması ve çoğunluğunu ihtiva etmesinden dolayı Subhî Sâlih'in tahkik ettiği *Nehcü'l-Belâğa* nüshası ile karşılaştırdık. İki arasında gördüğümüz farklılıklar dipnotta belirttik.¹⁰

Risalenin sayfa numaraları ile birlikte yapraklarının sıralanışı birtakım problemler içermekte bu da metnin rahat okunması ve doğru anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Elimizdeki eserin orijinalinde 23. varaktan itibaren 25. yaprağa geçilmekte ve arada bir varak atlanmakta, böylece risale 29 varak olarak gösterilmektedir. Biz cümlelerin bütünlüğü, siyâkı ve sibâkı ile ilişkisini göz önünde bulundurarak risaleyi yeniden tasnif ettik. Risalenin ilk sayfalarında üzerindeki sıralamaya bağlı kalırken 24. sayfadan sonrasını ise yeniden numaralandırdık. Böylece eserin 28 varaktan müteşekkil olduğu ortaya çıkmış oldu. Araştırmacılara kolaylık sağlaması bakımından yapmış olduğumuz yeni düzeltmeleri de ekte vermiş olduğumuz metin ve tercüme de yansıttık.

Risaleyi anlamamıza yardımcı olacağı ihtimali üzerine, eserin müstensih olan Mübârekşâh b. Kutub hakkında bazı incelemelerde bulunduğ, ancak geniş

⁸ Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki katkılardan dolayı birçok meslektaş ve hocalarımla birlikte özellikle Dr. Ramazan Yıldırım, Dr. Muhammed Tasa ile Gülhan Türk'e teşekkür ederim.

⁹ Bkz., Selâhaddin el-Müneccid, "Arapça Yazmaların Neşir Kaideleri", trc., Hatiboğlu, Mehmet, A.Ü.İ.F.D., Ankara 1966, 14/245 vd.

¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı hazırlamış olduğu *Nehcü'l-Belâğa* tercümesine yazmış olduğu takdim yazısında, Hz. Ali'nin, İmam Hasan'a yazdığı vasiyetin birkaç defa basıldığından söz etmektedir. Ona göre bu eserler, Hz. Ali'nin vasiyeti, aslı ve diğer iki vasiyetle birlikte İstanbul'da 1329 yılında, *Hediyetü'l-Ümem* adıyla Farsça olarak 1381'de Necef'te ve *Menşûru'l-Ebedi İldâhi, Düstûru'l-Ameli Kârgâhi, Kitâbu Ahlâkı'n-Nefse fi Şerhi Hutbeti'l-Vasiyye ve Nazmu'l-Vasiyye* adları ile 1961'de İran'da yayınlanmıştır. Bu eserleri çalıştığımız vasiyete benzediğinden dolayı görmek istedik ancak ulaşamadık. Kanaatimizce bu kadar farklı isimlerle zikredilen eserlerin, içeriğinin aynı olması mümkün değildir. Bkz., İstanbul, Der Yayınları, trz., 12. Aynı şekilde benzer bir metin Ahmed Molla Muhammed'in hazırlamış olduğu *Vasiyyetü'n-Nebi li'l-İmâm Ali b. Ebi Tâlib ve li Ehl-i Beytihi Ve Vasâyâ el-İmâm Ali İld Veleğihi el-Hasan ve'l-Hüseyn* adlı çalışmasında yer almakta, *Muhammed b. el-Hanefiyye'ye...* değil, *el-Hasan'a...* olarak kaydedilmektedir ve bizim üzerinde durduğumuz rivayet silsilesini vermemektedir. Bkz., Dimeşk 1426/2005, 99 vd.

bilgi elde edemedik.¹¹ Hattâtların hâl tercümelerini kaleme alan Süleyman Efendi onun: "Bağdatlı olduğu ve iyi bir hattât olarak kabul edildiği" şeklinde kısa bir not düşmektedir. Maalesef bu ifade onu detaylı olarak tanımamıza yetmemektedir.¹²

2. RİSALENİN HZ. ALİ'YE AİDİYETİ SORUNU

Bilimsel kurallar çerçevesinde, tarihî verileri esas alarak düşündüğümüzde, bir metnin kendisine izafe edilen şahsa ait olup olmadığını, eserin içeriği ile o kimsenin genel düşünce yapısı ile uyumlu olup olmadığı açısından anlayabiliriz. Başka bir ifade ile müellif olarak takdim edilen şahsın, yaşadığı zaman dilimi, içinde bulunduğu mekân ve hayatı boyunca iştirak ettiği olaylar, bunların bir biri ile uyumu ve tutarlılığı önemlidir. İslâm Mezhepleri Tarihi metodolojisi içerisinde "fikir hadise irtibatı" olarak isimlendirilen bu yöntem, birçok problemin çözümüne katkı sağlamıştır. Bizim bu yöntemde başvurmamız, üzerinde çalıştığımız eser ve onun yazarı arasındaki ilişkiyi ortaya koyması için gerekmektedir.

İncelemeye çalıştığımız risalenin Hz. Ali'ye aidiyeti sorununu, senet zinciri açısından çözmeye çalışırken, müracaat ettiğimiz öncelikli ve başka bir yöntem ise, İslâm Mezhepleri Tarihi'nin "şahıslar üzerinde derinleşme" metodudur. Bu çerçevede düşündüğümüzde, şayet herhangi bir isme izafe edilen metin ile o şahıs arasında başka birileri zikrediliyorsa, en azından bu isimlerin birbirleri ile bağlantılarının olması, söz konusu şahısların tarihteki yerleri, ricâl ve tabakât türü eserlerde onları tanıttıcı bilgilerin bulunması ve hayat hikâyelerinin bilinmesi gerekmektedir. Bundan dolayı metnin başlangıcında zikredilen isimlerin kimliklerini tespit etmeye gayret ettik. Elde ettiğimiz veriler, söz konusu şahısların gerçekliği ya da uydurma olup olmadıklarını ve buna bağlı olarak da risalenin sıhhatinin bir yönü aydınlatacaktır.

2. 1. RÂVİLER AÇISINDAN

Ele aldığımız risalenin benzeri olan bazı metinler için Meclisî değişik senet zincirleri nakletmektedir.¹³ Biz bu çalışmamızda, benzer listelerdeki diğer isimleri

¹¹ Bkz., Habîb, *Hatt u Hattâtân*, Kostantiniyye 1305, 275.

¹² Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928, 370, 371; Derman, M. Uğur, "Hattat", *DİA*, İstanbul 1997, 16/498.

¹³ Meclisî bu risale ile ilgili olarak iki farklı metin ve değişik rivayet zincirleri verir. "Hz. Ali'nin oğluna vasiyeti" başlığı ve "Eğer altınla yazılması gereken bir hikmetli söz varsa o da bu metin olmalıdır." sözünü nakille şöyle bir liste vermektedir:

"Bize bir cemaat aktardı. Onlar da Ali b. Hüseyin b. İsmail, o el-Hasan b. Ebî Osman el-Edemî'den, o Ebû Hâtîm veya Yahyâ b. Hâtîm b. İkrime'den, o Antakyalı Yûsuf b. Ya'kûb'dan, o da birtakım ilim ehlinde. Rivayet edildiğine göre Ali, Siffin'den Kinnesrîn'e döndüğünde..." Bkz., el-Meclisî, Muhammed Bâkir, *Bihdru'l-Envâr el-Câmiatü li Düreir Ahbdü'l-Eimmetü'l-Athâr*, Beyrut 1403/1983, 74/196.

İkinci liste: "Ahmed b. Abdilâziz, Süleyman b. er-Rebî' en-Nehdî'den, o Kâdih b. Rahmetü'z-Zâhidî'den, o Subâh b. Yahyâ el-Müzenî'den, o Ali b. Abdülâziz el-Küfî'den, o Ca'fer b. Hârûn b. Ziyâd'dan, o Muhammed b. Ali b. Mûsâ er-Ruzâ'dan, o babasından ve dedesi Ca'fer es-Sâdik'tan, o babasından, o dedesinden nakille..." Bkz., *Bihdr*, 74/196-197.

göz ardı ederek, incelemekte olduğumuz risalenin râvileri üzerinde derinleştik. Araştırmamız boyunca Sünnî ve Şîî kaynaklarda yer alan bilgilere müracaat ederek söz konusu şahışların kimliğini tespit etmeye çalışacağız.

2. 1. 1. Ömer b. el-Fazl

Risâlenin rivayet zinciri içerisinde birinci râvi olarak Ebû Hafs Ömer b. el-Fazl b. Ahmed el-Verrâk yer almaktadır. Bu isim hakkında senette zikredildiği şekli ile kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kummî'nin (400/1009) *Kifâyetü'l-Eser* adlı eserinde, Ebû Hafs Ömer b. Fazl et-Taberî adıyla bir kayıt yer almakta,¹⁴ ancak ismin devamındaki "İbn Ahmed el-Verrâk" kısmı zikredilmemektedir. Dolayısıyla bu iki ismi aynı şahıs olarak kabul etmek mümkün değildir. Öte yandan Zürârî (368/978), Ömer b. Fazl et-Taberî hakkında, onun kendine has ricâli vasiyesiyle nakilde bulunduğunu, Vâkıdî kanalıyla gelen, içinde Hz. Ali'nin hutbelerinin bulunduğu "Kur'ân okumanın fazileti" hakkındaki bir risaleyi naklettiğini bildirmektedir.¹⁵ Fakat bizim üzerinde durduğumuz metne benzeyen ve senesinde benzeri bir ismin geçtiği vasiyetten söz etmemektedir.

İbn Fazl'ın zikredildiği benzer bir silsileyi nakleden Meclisî bütün haliyle bu şahıştan hiç bahsetmemektedir.¹⁶ şayet bu isim ve aşağıdaki risaleyi kendisinden öncekilerle ilişkilendirecek bir kayıt anyorsak, Zürârî'nin yukarıda bahsettiği liste zayıf bir ihtimal olabilir. Bunun dışında bu metni önceki nesillerle ilişkilendirmek, senette zikredilen ilk râvi bakımından oldukça zordur.

Üçüncü liste: "Ali b. Muhammed b. İbrahim et-Tüsterî, Ca'fer b. Ğanbese'den, o Abbâd b. Ziyâd'dan, o Amr b. Ebi'l-Mikdâm'dan, o Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'den ve o dedi ki..." Bkz., *Bihâr*, 74/197.

Dördüncü liste: "Muhammed b. Ali b. Zâhir er-Râzî'den, o Muhammed b. Abbâs'tan, o Abdullah b. Dâhir'den, o babasından, o Ca'fer b. Muhammed'den, o dedelerinden, o da Ali'den nakille dedi ki..." Meclisî'ye göre yukarıdaki listeler bu risalenin Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a yazıldığı iddia edilen listelerdir. Bkz., *Bihâr*, 74/197.

Muhammed el-Hanefiyye'ye yazıldığını belirttiği beşinci rivayet zinciri ise şu şekildedir: "Ahmed b. Abdirahman b. Faddâl el-Kâdî'nin bana haber verdiğine göre bize Hasan b. Muhammed b. Ahmed'den, o Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib'den..." Bkz., *Bihâr*, 74/197.

Altıncı liste: "Ca'fer b. Muhammed el-Hasenî, el-Hasan b. Abdel'den, o el-Hasan b. Zarîf b. Nâşih'dan, o el-Hüseyin b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den, o Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'den..." Aslında bu altıncı silsile bizim de üzerinde geliştiğimiz metnin rivayet zincirine benzemektedir. Ancak zikredilen isimler arasında eksiklikler vardır. Krş. *Bihâr*, 74/197.

¹⁴ Söz konusu hadis; "Her kim Allah'tan bir nimet görürse, ona hamd etsin, her kimin nızkı daralırsa, Allah'a istiğfar etsin ve herhangi bir iş her kimi hüzünlendirecek olursa "Lâhavlâ velâ kuvvete illâ billâh" desin!" mealindedir. Bkz., el-Hazzâz el-Kummî er-Râzî (400/1009), *Kifâyetü'l-Eser fi'n-Nassi ale'l-Eimmeti'l-İsnâşer*, thk., Seyyid Abdüllatif el-Hüseyinî, Kum 1401/1980, 298-299.

¹⁵ Bkz., Ebû Gâlib ez-Zürârî (368/978), *Ricâl*, 1411/1990, 181-182. Vâkıdî'nin rivayetleri için bkz., İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/88,99, 343, 2/319, 320, 325, 3/392, 469, 591, 603, 5/422, 425, 431, 473, 6/343, 7/364, 521, 8/200, 336, 407, 498.

¹⁶ Bkz., *Bihâr*, 74/196-197.

2. 1. 2. Muhammed b. Ahmed

Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc rivayet zinciri içerisinde yer alan ikinci isimdir. Necâşî (450/1058) ve Tûsî (460/1067) gibi Şîî müellifler, bu şahsın elimizdeki risale ile ilişkisi hakkında bazı nakillere yer verirler.¹⁷ Ancak bu ifadeler isim hakkındaki şüphelerimizin ortadan kalkmasına yetmemektedir. Öte yandan listede yer alan ve İbn Ebi's-Selc'den önce zikredilen, Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer el-Haseni'nin başındaki "Ebû Abdullah" künyesini, Ca'fer es-Sâdik'ın lâkabı olarak kabul edersek, en azından bu şahsın onun öğrencileri arasında bulunması gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak onun talebelerinden meşhur olanlar arasında böyle bir isimle karşılaşmamaktayız. Buna ilaveten, Şîî hadis geleneğinde, özellikle uydurma hadislerin bir çoğunun Ca'fer es-Sâdik'a izafe edildiği bilinmektedir. Bu durumda ona sadece hadislerin değil, isimlerin de izafe edildiği sonucu çıkmaktadır. Öte yandan benzer bir silsileyi nakletmiş olan Meclisî, kullandığı listede bu isme de yer vermemektedir.¹⁸ Meclisî'ye bu ismin tanıdık gelmemesi, onun üzerindeki şüphelerimizi daha da artırmaktadır. Şîî kaynakların dışında, bazı Sünnî kaynaklardaki rivayet zincirlerinde bu şahsın adına rastlasak da onu teferruatı ile tanıma imkânına sahip değiliz.¹⁹ Bu durumda söz konusu şahsın gerçek bir isim olabileceği ihtimaline şüphe ile yaklaşmak daha doğru görünmektedir.

2. 1. 3. Ca'fer b. Muhammed

Rivayet zinciri içerisindeki üçüncü isim Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer el-Haseni'dir.²⁰ Özellikle neseb ve tabakât türü eserlerde bu şahıs hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu ismi, başındaki Ebû Abdullah künyesi ve Muhammed'in (Bâkir) oğlu gösterilmesinden dolayı Ca'fer es-Sâdik²¹

¹⁷ en-Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed (450/1058), *Ricdli'n-Necâşî*, thk., es-Seyyid Mûsâ eş-Şebîrî, Kum 1418/1997, 8; et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1067), *Ricdli's-Şeyh et-Tûsî*, Necef 1381/1961, 448.

¹⁸ Bkz., *Bihâr*, 74/196-197.

¹⁹ Mesela bkz., Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali (463/1070), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut trz., 7/161; el-Mizzî, Yûsuf b. Zekî (742/1341), *Tehzîbü'l-Keremî*, thk., Beşşâr Avwâd Marûf, Beyrut 1400/1980, 34/342; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, 4/256.

²⁰ Ca'fer el-Haseni'nin adı bazı rivayet zincirlerinde geçmekte, fakat müstakil bir isim olarak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bkz., en-Necâşî, *er-Ricdli*, 103; el-Meclisî, *Bihâr*, 104/214; Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt*, İstanbul 2004, 562-563.

²¹ Ebû Abdullah künyesiyle meşhur olan Ca'fer es-Sâdik (148/765) Muhammed el-Bâkir'in en büyük oğlu olup, doğru sözlü olduğundan dolayı kendisine Sâdik denilmiştir. Babası Muhammed el-Bâkir'dan ilim öğrenmiş, kendi dönemindeki gâfî Şîîler tarafından imam ittihaz edilmiştir. Her ne kadar kendisi fikirlerini benimsemese de Muhammed Ali b. Nu'mân el-Ahvel, Ali b. İsmail b. Misem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî, Zürâre b. A'yen ve Hişâm b. Hakem gibi şahıslar onun zamanında ve çevresinde Şîî düşüncenin oluşumuna önemli katkıda bulunmuşlardır. Rivayetlere göre babası Muhammed el-Bâkir ve dedesi Zeyne'l-Âbidîn'den hadis nakillerinde bulunmuştur. Muhtemelen onun bu tavn kendisine birçok uydurma hadis izafe edilmesine, böylece kendisinin de gâfî oluşumların cazibe merkezi haline gelmesine yol açmıştır. Ancak kendisi bu türden tavr ve oluşumlarla sürekli mücadele etmek zorunda kalmıştır. Medine ekolünden olan Mâlik b. Enes'in hocası olmuş, Ebû

olarak düşünmek de mümkündür ama elimizdeki metin buna imkân vermemekte ve tek başına müstakil bir şahıs olarak göstermektedir. Bununla birlikte her ne kadar biyografi eserlerinde onun hakkında bilgi bulunmasa da senette yer alan bazı öteki isimler gibi, birtakım rivayetlerin senedinde görülebilmektedir.²²

Künyenin devamında bulunan "Ca'fer el-Haseni" bazı erken dönem Şîi yazırlar için de aşılması oldukça güç bir problem olarak görülmüş olmalıdır. Mesela Necâşî ve Meclisî eserlerindeki "Esbâğ b. Nübâte el-Mücâşîiden nakille..." diye verdikleri benzer bir senedin zincirinde aynı isimi "Ca'fer b. Muhammed el-Haseni" olarak göstermekte ve farklı şekilde takdim etmektedir.²³ Her ne kadar bunun örnekleri başka müelliflerde görölse de²⁴ bu ismin yer aldığı nakiller sadece isim tekrarıdır ibaret olduğu için, şahıs hakkındaki belirsizliğin ortadan kalktığını söylemek oldukça zordur.²⁵

2. 1. 4. Ali b. Abdel

Ali b. Abdel es-Sûfi senet zinciri içinde yer alan dördüncü şahıstır. Bu ismin yazılışı ve okunuşu hakkında bazı problemler bulunmaktadır. Söz konusu risalenin senedinde "Ali b. Abdel es-Sûfi" şeklinde yer alırken, Şîi kaynakların bazısında "Ali b. Abdek es-Sûfi" şeklinde zikredilmektedir. Şîi müelliflerden Hillî (664/1265), bizim üzerinde durduğumuz risalenin senedine benzer bir senet

Hanife ile görüş alış verişinde bulunmuştur. Ramazan'ın ne zaman başladığı ya da bittiği gibi konulara cevap vermek için uğraştığı astronomi ilminden dolayı zaman zaman cıfr ilmi ile ilişkilendirildiği olmuştur. Daha çok çevresinde oluşan gâîf kesimleri itidale çağırması ve ilimle meşgul olması ile dikkat çekmektedir. Geniş bilgi için bkz., el-Küleyni, *el-Kâfi* 1/161 vd.; el-Erbiî, Ali b. İsa, *Keşfu'l-Gümme*, Tebriz 1381/1961, 2/154; İbnü'l-İmâd, Abdülhâyy Ebu'l-Felâh (1089/1678) *Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, Beyrut 1988, 1/220; Zirikî, Hayreddin (1396/1976), *el-A'âm, Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricd* ve'n-Nisâ, Dârü'l-İlm il'l-Melayin, Beyrut 1990, 5/257; Atalan, Mehmet, *Şitliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdik'in Yeri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, 85 vd.

²² Mesela Şeyh Müfid'in (413/1022) naklettiği ve içinde söz konusu ismin de geçtiği bir rivayete göre Hz. Peygamber bir gün Ensar ve Muhâcirine seslenmiş, bunun üzerine onlar silahlarıyla birlikte toplanmış, Hz. Peygamber minbere çıkmış ve onlara, Allah'ın birliğine şahadet etse, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu kabul etse bile, Ehl-i Beyt'e buğz edenleri Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde Yahudi olarak dinitceğini söylemiştir. Bkz., *el-Emdüli*, Kum 1413/1992, 126. Aynı şekilde Müfid'in naklettiği ve rivayet zincirinde aynı ismin geçtiği bir habere göre; Hz. Ebû Bekir döneminde Hz. Fâtıma'ya Fedek arazisinin verilmemesi kararlaştırıldığında, o çok üzölmüş, babasının kabrine gitmiş, kendisini mezarın üzerine atmış, kendisine yapılanları babasına şikayet etmiş, gözyaşlarıyla toprak ıslanıcaya kadar ağlamış ve şiirler söylemiştir. Bkz., *el-Emdüli*, 40-41. Yine Müfid'in naklettiği ve rivayet zincirinde el-Haseni'nin geçtiği başka bir habere göre Hz. Peygamber bir gün: "Keşke kardeşlerime kavuşsaydım" demiş, Ebû Bekir ve Ömer ise: "Biz kardeşlerin değil miyiz?, sana iman ettik ve seninle birlikte hicret ettik" demişler, Hz. Peygamber de: "Sizler ashabımsınız, lâkin kardeşlerim sizden sonra gelenlerdir. Beni görmedikleri halde bana inanırlar, beni severler, bana yardım ederler ve beni tasdik ederler, keşke o kardeşlerime kavuşsaydım" demiştir. Bkz., *el-Emdüli*, 63.

²³ Bkz., en-Necâşî, *Ricd*, 8; el-Meclisî, *Bihâr*, 74/196-197.

²⁴ Mesela bkz., el-Küleyni, *el-Kâfi*, 5/510; İbnü'l-Hür Muhammed b. Hasan b. Ali el-Mesgarî Hür el-Âmiî, (1104/1693), *Vesâilü's-Şa*, Kum 1409/1988, 20/65, 169; el-Meclisî, *Bihâr*, 74/198, 235.

²⁵ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah (571/1175), *Târihu Medneti Dimeşk*, thk., Muhibbüddin Ebî Safî Ömer b. Garâme el-Ömerî, Beyrut 1415/1995, 19/451; krş., 36/310.

vermekte ve bu ismi "Abdel" şeklinde nakletmektedir.²⁶ Hillî'nin kullanımına benzeyen başka bir ifade, Meclisî'nin, Necâşî'den, "Esbâğ b. Nübâte el-Mücâşî" hakkında verdiği bilgiyi aktarıırken, naklettiği metinde geçen listede mevcuttur.²⁷ Böyle olmasına rağmen, Meclisî'nin "Abdel" diye naklettiği isim, Necâşî'nin eserinde "Abdek" şeklinde yer almaktadır.²⁸ Bütün bunların ötesinde Meclisî, ele almış olduğumuz risalenin senedine oldukça benzeyen başka bir liste zikrederken, üzerinde durduğumuz ismi, "Ali b. Abdel es-Sûfî" olarak değil, sadece "el-Hasan b. Abdel" olarak kaydetmekte ve künyesine değinmemektedir.²⁹ İsim üzerinde var olan bütün bu karmaşa böyle bir şahsın varlığından da şüphelenmemize yol açmaktadır.

Ali b. Abdek ile Ali b. Abdel arasındaki ilişki, mahtûd eserlerin yazılış ve okunuşundan kaynaklanıyor olabilir. Yani her iki ismi aynı şahıs olarak algılamak da mümkündür. Mesela Küleynî (329/940) onu "Abdek" olarak kabul edip ondan bazı nakillerde bulunmaktadır.³⁰ Buradan yola çıkarak söz konusu ismin Abdek, şeklini esas alırsak, Necâşî'nin *Ricâl*'inde bazı bilgilerin yer aldığını görürüz. Mesela, onun fakih ve kelâmcı olduğunu, bazı kitaplarının bulunduğunu ve *Kitâbü't-Tefsîr* adlı eserinin bunlardan birisi olduğunu belirtir.³¹ Esbâğ b. Nübâte hakkında bilgi veririken, burada incelemekte olduğumuz risalenin bir benzerinin Muhammed b. el-Hanefiyye için yazıldığını, senedinin içinde Abdek'in de bulunduğunu söyler.³² Muhtemelen Küleynî ile başlayan bu türden aktarımlar daha sonraki Şîî yazarlar tarafından devam ettirilmiştir.³³ Bütün bunların ötesinde elimizdeki senet zincirindeki yazılış "Abdel" şeklinde okumaya müsaittir ve bu ismi "Abdek" şeklinde kabul etmemizi zorlaştırmaktadır. Listede yer alan öteki isimlerle arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak detaylı bilgiye ulaşmak da mümkün değildir.

²⁶ Mekke'nin fethi sırasında, Hz. Peygamber'in davetini içeren bir mektubu Cebrail'in işaretleri ile Hz. Ali'nin götürdüğünü anlatan rivayetin zinciri şöyledir: "Hasan b. Eşnâs'ın rivayet ettiğine göre, İbn Ebi's-Selc bize bir kitabı nakletti. O Ca'fer b. Muhammed el-Alevî'den, o Ali b. Abdel es-Sûfî'den, o Muhammed b. İsmail b. Müsâ ve Ubeydullah b. Yesâr'ın mevlâsı Tarîf'den, o Amr b. el-Mikkâm'dan, o Ebû İshâk es-Sebîî'den, o Hâris el-Hemedânî ve Câbir'den, o Ebû Ca'fer'den, o Muhammed el-Hanefiyye'den, o da Ali'den nakletti..." Bkz., el-Hillî, Ali b. Tâvûs (664/1265), *İkbalü'l-A'mâl*, Dâru'l-Kütübü'l-İslamiyye, Tahrân 1367/1947, 6.

²⁷ Bkz., *Bihâr*, 74/235.

²⁸ *Ricâl*, 382.

²⁹ Bkz., *Bihâr*, 74/196-197.

³⁰ Küleynî bizim üzerinde durduğumuz risalenin "kadınlar hakkındaki" bölümünün bir kısmını Hz. Hasan'a yazılmış bir mektup olarak nakleder ve aynı risalenin Muhammed b. el-Hanefiyye'ye de yazıldığı şeklinde bir not düşer. Bu ilavesine Ali b. Abdek'in de bulunduğu şöyle bir rivayet zinciri ekler: "Ahmed b. Muhammed b. Saîd, Ca'fer b. Muhammed el-Hüseynî'den, o Ali b. Abdek'den, o el-Hasan b. Zarîf b. Nâşih'dan, o el-Hüseyn b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den, o Esbâğ b. Nübâte el-Mücâşî'den, o da Emîru'l-Müminîn Ali'den..." Bkz., *el-Kâfî*, 5/538. Aynı şekilde, Ali b. Abdek'in bulunduğu, ama bu defa Hasan b. Zarîf'in, Hasan b. Tarîf olarak zikredildiği liste için bkz., *el-Kâfî*, 5/510.

³¹ Bkz., *Ricâl*, 382.

³² *Ricâl*, 8.

³³ Bkz., *et-Tûsî*, *el-Fihrist*, 37-38, 111; Allâme Hillî, *Ricâl*, 162; el-Meclisî, *Bihâr*, 74/235.

2. 1. 5. Hasan b. Tarîf

el-Hasan b. Tarîf b. Nâsîh b. el-Hüseyn b. Ulvân senette yer alan isimlerin bejincisidir. Berkî, Tûsî, ve İbn Dâvûd'un *Ricd'l*lerinde adından söz ettikleri Hasan b. Tarîf'in hayat hikâyesi hakkında fazla bilgi yoktur.³⁴ Sadece bazı rivayet zincirlerinde adına rastlanabilmektedir. Mesela Şeyh Sadûk'un (381/991) naklettiği bir hadisin rivayetinde zikri geçmektedir.³⁵ Bu durum İbn Tarîf'in en azından hicrî üçüncü asırda bilinen bir isim olması gerektiği kanaatini uyandırmaktadır. Aynı şekilde Hasan b. Tarîf'in adının geçtiği ve Ca'fer es-Sâdik kanalıyla nakledilen bir hadisin zincirinde de rastlanabilmektedir.³⁶ Öte yandan Meclisî, benzer bir senedi zikrederken bu ismi "el-Hasan b. Tarîf" olarak değil de "İbn Zarîf" olarak nakletmektedir.³⁷ Bu durumda kaynaklarda verilen bilgiler, bu ismi de detaylı olarak tanımaya imkân vermemekte ve liste içinde yer alan öteki şahıslarla ilişkisini kurmaya yetmemektedir. Yukarıda zikredilen Şîf müelliflerin bu risalenin senedindeki isimlerle ilgili aktardığı rivayetler, geniş bir biyografi tasvirini olmaktan ziyade sadece isim tekrarından ibarettir.

2. 1. 6. Sa'd b. Tarîf

Sa'd b. Tarîf zincirin halkasında yer alan altıncı isimdir. Kaynaklarda İbn Tarîf'in, et-Temîmî, ed-Düelî ya da el-Hanzalî olduğu, Kûfeli ve mevlâ olduğu şeklinde bilgiler vardır.³⁸ Hillî bu ismin Sa'd el-Hifâf olarak tanıdığını aktarır.³⁹ Keşşî ise, Sa'd el-İskâf ile Sa'd b. Tarîf'in aynı kişiler olduğunu, Nâvusiyye'ye mensup olduğunu, Ca'fer es-Sâdik hakkında vakfettiğini belirtir. Necâşî bu şahsın bilinen

³⁴ Bkz., el-Berkî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid (274/887), *Ricd'l*, Tahran 1383/1963, 26; İbn Davud, Ebû Muhammed Takıyyüddin Hasan b. Ali el-Hillî, (707/1307) *Kitâbü'l-Ricd'l*, Tahran 1383/1963, 445; el-Muhaddis en-Nürî (1320/1902), *Müstedrekü'l-Vesd'il*, Kum 1408/1987, 16/286.

³⁵ Söz konusu hadislerden bazıları şunlardır: "Kim Allah yolunda bir gün oruç tutarsa, bir yıl boyunca oruç tutmuş gibi olur." "Hz. Peygamber'e namazdan soruldu, O da: "Namaz dinin şeraitindedir, onda Allah'ın nzası vardır" diye buyurdu." Bkz., Ebû Cafer Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâbeveyh (381/991), *Kitâbü'l-Hisdl*, Kum 1403/1982, 2/522.

³⁶ Söz konusu rivayete göre Abdülkays kabilesinden bir grup Hz. Peygamber'in yanına varır ve ona bir miktar hurma götürürler. Hz. Peygamber: "Bu sadaka mı yoksa hediye mi?" diye sorar. Hediye olduğunu söylerler. O zaman Hz. Peygamber hurmanın cinsini sorar. Onlar da "el-Berenî/el-Bermî" olduğunu söylerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, şöyle der: "Bana Cibril'in haber verdiğine göre bu hurmanın dokuz özelliği vardır. Şeytanı bağlar, sırtı kuvvetlendirir, cinselliği artırır, görmeyi ve işitmeyi kuvvetlendirir, hazmı kolaylaştırır ve ağız kokusunu güzelleştirir." Bkz., el-Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Hâlid (274/887), *el-Mehâsin*, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Kum 1371/1951, 1/13; el-Hürri el-Ârnîlî, *Vesd'ilü's-Şîa*, 25/138. Aynı şekilde el-Berkî'nin naklettiği ve Hasan b. Tarîf'in adının geçtiği bir hadis rivayetinde; Hüseyin b. Ali öldüğünde, Benî Hâşim'in kadınlarının sıcak soğuk demeden artık siyah giymeye başladıkları ve Ali b. Hüseyin'in onlara hizmet ettiği anlatılır. Bkz., *el-Mehâsin*, 2/460.

³⁷ Bkz., el-Meclisî, *Bihdr*, 74/196-197.

³⁸ Mesela bkz., el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemdl*, 10/271. Aynı kaynakta söz konusu ismin geçtiği rivayet zincirleri için bkz., 10/274, 11/279, 12/324, 20/367, 21/91 vd.

³⁹ el-Hillî, İbn Mutahtar, Allâme Cemâlüddin Hasan b. Yusuf (726/1325), *Ricd'l*, Kum 1411/1990, 226.

ancak metruk bir isim olduğuna, Esbağ b. Nübâte ve Muhammed Bâkr'dan nakillerde bulunduğuna işaret eder.⁴⁰

Sa'd b. Tarîf gerek Sünnî gerekse Şîî kaynaklardaki rivayet zincirlerinde adına sıkça rastlanan bir isimdir. Senedindeki isimler arasında Sa'd b. Tarîf ve Esbağ b. Nübâte'nin bulunduğu bir hadise göre Cebrâil ile Hz. Âdem arasında ilginç bir diyalog geçmektedir.⁴¹ Söz konusu rivayetlerin içeriğinden anlaşılacağına göre, şayet böyle bir isim gerçekten var ve yaşamış ise onu usûflerden kabul etmek gerekmektedir. Risalenin senedinde yer alan diğer isimlere göre kısmen tanımlanabilecek birisi olarak görünmektedir.

2. 1. 7. Esbağ b. Nübâte

Senette yer alan yedinci ve son isim el-Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'dir. Risalenin öteki râvilerine kıyasla Sünnî kaynakların pek bahsetmediği ama Şîa nezdinde meşhur olan birisidir. Necâşî, onun el-Mücâşîf ya da el-Hanzalf olarak bildiğini, Ali taraftarları arasında yer aldığını, ondan sonra da yaşadığını, Eşter'in ahidini ve bizim burada incelediğimiz, Muhammed'e yazdığı iddia edilen vasiyeti naklettiğini belirtir.⁴² Ukaylî, onun, Şa'bî (105/723) ile görüşüğünü, rec'ata inandığını ve rivayetlerinin bir değerinin olmadığını söyler.⁴³ Ukaylî'nin bahsettiği Şa'bî, hicrî birinci asırda yaşayan ve meşhur olan bir isimdir.⁴⁴ Rivayet zinciri içinde yer alan şahıslardan birisinin meşhur olan diğeri ile görüştüğüne dair kayıt bulmak sevindirici olsa da senetteki diğer isimlerle bağlantısını kurmak hâlâ zordur.

Sonuç olarak rivayet zincirinde yer alan şahısların birçoğunun özellikle Şîî kaynaklarda sadece isim olarak zikredildiğini, buna mukabil hayat hikâyeleri hakkında aydınlatıcı bilginin bulunmadığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı risalede yer alan isimlerden yola çıkarak bu metni Hz. Ali'ye izafe etmenin oldukça zor olduğunu belirtmeliyiz. Özellikle senet içinde yer alan Esbağ b. Nübâte'nin hicrî birinci

⁴⁰ el-Berkî, *Ricdî*, 10; el-Keşîfî, Muhammed b. Amr (350/961 civarı), *er-Ricdî*, Meşhed 1348/1929, 215; et-Tûsî, *Ricdî*, 115; İbn Dâvûd, *Ricdî*, 1/445, 457, 538.

⁴¹ Hz. Ali'nin naklettiği iddia edilen rivayete göre Cebrail (a.s.) Hz. Âdem'in yanına gelmiş: "Ey Âdem, sana üç şeyden birisini seçtiğimle emrolundum. Bunlardan birisini seç ve yanında bırak! Diğerlerini ise salver!" demiştir. Bunun üzerine Hz. Âdem: "O üç şey nedir?" diye sormuş, o da: "Akıl, hayâ ve din" demiştir. Daha sonra Âdem: "Akı seçtim." demiş, Cibril'de, akılı çağırılmış, hayâ ve dine: "Haydi gidin!" demiştir. Hayâ ve din ise "Ey Cibril! Bize eskiden beri olduğu gibi, akılla beraber olmak emredildi" demişler ve gitmek istememişlerdir. Bunun üzerine Cibril de: "Siz bilirsiniz" demiş ve oradan ayrılmıştır. Bkz., el-Küleynî, *el-Kâfî*, 1/10-11.

⁴² Risale ile ilgili olarak Necâşî de bir rivayet zinciri verir. Bu zincire göre; "İbnü'l-Cündî, Ebû Ali b. Hümâm'dan, o Hımyerî'den, o Hârûn b. Müslim'den, o Hüseyin b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den, o da Esbağ'dan" nakletmiştir. Aynı şekilde yazanın verdiği başka bir zincire göre de; "Abdüsselâm b. Hüseyin el-Edîb Ebû Bekir ed-Dürî'den, o Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc'den, o Ca'fer b. Muhammed el-Hasenî'den, o Ali b. Abdek'den, o Hasan b. Zari'f'den, o Hüseyin b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den, o da Esbağ'dan" nakletmiştir. Bkz., *Ricdî*, 8.

⁴³ el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ (322/933), *Duafü'l-Ukaylî*, thk., Abdülmütî' Ermin Kal'acı, Beyrut 1404/1984, 2/63.

⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/255.

asırda yaşamış olması ve ondan Hz. Ali'ye ait bir vasiyetin nakledildiği gibi ifadelerden yola çıkarak, bu metin içindeki bazı güzel cümleleri, belki başka bir senetle, erken döneme izafe edebiliriz. Elimizdeki listeyi esas alarak risalenin tamamı hakkında böyle bir iddiada bulunmamız mümkün görünmemektedir.

2. 2. METİN VE İÇERİK AÇISINDAN

Risalenin başlangıç cümlesi olan "Fânî babadan, üzüntülü olan evlâdına..." şeklindeki ifadesini esas aldiğimizızda, İbn Şu'be el-Harrânî (4. Hicrî Asır),⁴⁵ Seyyid Radî (406/1015),⁴⁶ İbn Ebi'l-Hadîd (656/1258),⁴⁷ İbn Tâvûs (664/1265),⁴⁸ ez-Zerendî (750/1349), ve Meclisî (1110/1698) gibi yazarların bazı kayıtlarına rastlamamız mümkündür.⁴⁹ Bu müellifler risalenin kimi kısımlarını bazı değişikliklerle nakletmiş olsalar da ortak bir metne sahip değiliz. Metin üzerindeki değişiklikler bir yana, risale, dil ve üslûp bakımından da bazı problemler içermektedir. Tarih kitaplarında Hz. Ali'ye izafe edilen metinlerle bu risalenin dili kıyaslandığında, ikisinin birbiri ile pek uyuşmadığı görülür.⁵⁰ Öte yandan metinde yer alan ve çoğunluğu Şa'nın temel kavramlarından olan bazı cümleler de Hz. Ali ile ilişkili değildir. Mesela Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt ve nebîlere dua edilirken, Ehl-i Beyt kavramının içeriği değiştirilmekte ve erken döneme taşınmaktadır.⁵¹ O dönemde "herhangi bir aile halkı" anlamında olan⁵² bu kavrama yüklenen yeni anlayışı, doğru kabul etmek mümkün değildir.⁵³

⁴⁵ *Tuḥfû'l-Ukûl an Âli'r-Rasûl*, thk., Ali Ekber el-Ğifârî, 1404/1983, 68 vd.

⁴⁶ Bkz., *Nehcû'l-Belâġa*, thk., Subhî Sâlih, Beyrut 1387/1967, 391 vd.

⁴⁷ Ebû Hamîd İzzeddîn Abdülhamîd b. Hibetullah (656/1258), *Şerhu Nehcû'l-Belâġa*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Necef trz., 16/9 vd.

⁴⁸ Râdiyyuddîn Ebi'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed, *Keşfü'l-Mehacce li Semrati'l-Mühce*, Necef 1370/1950, 157, vd.

⁴⁹ Cemâleddîn Muhammed b. Yûsuf b. Hasan b. Muhammed el-Hanefî, *Nazmü Düreri's-Sâmitîn*, 1377/1985, 161 vd. Risale için ayrıca bkz., el-Hürri el-Âmilî (1104/1692), *Tafsîlü Vesdîli's-Şa*, Kum 1414/1993, 27/170; Allâme Şeyh Aġa Bozork et-Tahrânî (1389/1969), *ez-Zerâ ilâ Tasânîfi's-Şa*, Beyrut 1403/1982, 21/177; Şeyh Ali en-Nemâzî eş-Şahrûdî (1405/1984), *Müstedrek Sefinetü'l-Bihâr*, thk., Şeyh Hasan b. Ali en-Nemâzî, Kum 1419/1998, 10/349.

⁵⁰ Mesela bkz., el-Câhiz, Ebû Osman b. Amr b. Bahr (255/868), *el-Beydân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Fıkr, 1968, 2/65-68; el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk., Süheyl Zekkâr, Riyad ez-Zirikî, Beyrut 1417/1996, 3/262-263; İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (314/926) *Kitâbü'l-Fütûh*, Beyrut 1406/1986, 2 (3-4)/281.

⁵¹ *Vasiyyet*, vr. 7a. Bu kavramın geçirdiği anlam değişimi için bkz., Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihî Süreci İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyât*, Ankara, 2000, 99-120.

⁵² Hasan b. Muhammed (100/718), *Kitâbü'l-İrcâ*, thk., Josef Van Ess, "Das Kitâb al-İrgâ" Des Hasan b. Muhammed b. al-Hanafiyya" içerisinde, *Arabica*, 1974, (21/20-52), 23; Kutlu, Sönmez, "İlk Mürcî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ", *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara (37/317-331), 1998, 37/326; Kutlu, "Ehl-i Beyt", *İslâmiyât*, 112 vd.

⁵³ Bkz., İbn al-Muqaffa "Conseiller" du Calife, Charles Pellat, Paris, 1976, 33, 53; Onat, *Ermevîler Devri Şii Hareketleri*, 94; Kutlu, "Ehl-i Beyt", *İslâmiyât*, 112 vd.; Sankaya, M. Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001, 175 vd.; Bozan, Metin, *İmamîyye'nin İlmîmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, 73 vd.

Metnin bir başka yerinde Hz. Ali, oğluna tavsiyede bulunurken, yoksullara yardım etmesi konusunda adeta onu mistik bir fırsatçılığa çağırmaktadır. Öyle ki, yapacağı iyilikleri doğrudan Allah rızası için değil de işlediği sevaplar sonucu kazanacağı ve kıyamet gününde günahlarını sırtına yükleyeceği bir günah keçisini kazanmak için yapmasını istemektedir.⁵⁴ Bu anlayış ise menfaatçi bir tüccar anlayışına benzemekte ve Hz. Ali'ye pek yakışmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in gözetiminde büyümüş bir sahâbînin, ibadetleri sadece Allah rızası için yapılan eylemler olarak tanımlaması beklenirdi.

Risalenin genelinde Hz. Ali'nin bu risaleyi yazdığı iddia edilen dönemin atmosferini yansıtmayan bazı ifadeler yer almaktadır. Mesela, oğlunun dünya için değil ahiret için, hayat için değil ölüm için yaratıldığını hatırlamasını istemektedir.⁵⁵ Şayet bu cümleler ve devamında geçen ölüm vurgusu ile dolu ifadeler gerçekten Hz. Ali'ye ait ise onun Sıffin'de savaşı kazanmak gibi bir isteğinin olmaması gerekmektedir. Özellikle bu risalenin Sıffin Savaşı dönüşü yazıldığı kabul edildiğinde, ortaya daha başka bir problem çıkmaktadır. Dünyaya bu kadar kötü bir değer izafe eden⁵⁶ devlet başkanının, yine dünyalık bir başarı için bütün gayretini sarf etmediği ve binlerce Müslüman'ın kanını boş yere heder ettiği düşünülebilir. Aksi takdirde söz konusu olan cümleler, Emevî saltanatının başlangıcı sayılabilecek bir savaşın sonrasını yansıtmaktan uzaktır.

Kanaatimizce metnin tamamının Hz. Ali'ye ait olmadığını gösteren cümlelerden bir başkası da meliklerden bazı şeyler istemek hakkında olan ifadelerdir.⁵⁷ Bu sözler sıradan bir babanın evladına söyleyebileceği güzel nasihatler olabilir. Ancak ne Hz. Ali ne de Şiâ'nın on iki imamından birisine bu sözleri izafe etmek mümkündür. Çünkü melik olmak bir bakıma saltanat sahibi olmak demektir. Bununla birlikte, sözde bu vasiyeti yazdığı dönemde Hz. Ali kendisini sultan ilan etmiş olacaktır. Hâlbuki Hz. Ali'nin ne kendisini ne de Muâviye'yi melik olarak kabul etmesi mümkündür. Aynı şekilde kendisinden sonra mülkünü oğullarına devretmesi gibi bir anlayış da onunla ilişkilendirilemez. Hz. Ali'nin siyasî geçmişine baktığımızda, onun kendi yerine seçimle bir devlet başkanının gelmesini tavsiye ettiğini ve bunun neticesinde oğlu Hz. Hasan'ın iş başına geldiği görmekteyiz.⁵⁸ Öte yandan imamet nazarıyesi ile ilgili olarak, Şiâ'nın imamı olan Hz. Ali'nin böyle bir sözü söylemesi de mümkün değildir. Şii imamet iddiaları göz önünde bulun-

⁵⁴ Vasiyyet, vr. 10b.

⁵⁵ Vasiyyet, vr. 13a-b.

⁵⁶ Vasiyyet, vr. 2a, 7b, 8a, 12b, 13b, 14a, 16b, 25b.

⁵⁷ Vasiyyet, vr. 15b.

⁵⁸ Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralanıp ölüm döşeğine düştüğünde çevresindekiler kendisinden sonra kime biat edeceklerini sorarlar. Bunun üzerine Ali bir görüş belirtmesinin uygun olmadığını ve aralarında istişare etmelerini tavsiye ederek, ümmetin kendi liderini kendisinin seçmesi gerektiğini belirtir. Bkz., el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (276/889), *Ensûbü'l-Eşraf*, thk., Abdülâzîz ed-Dûrî, Beyrut 1397/1978, 3/262; el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 2/433.

durulduğunda, imamların herhangı bir melikten bir Şey istemesi veya bir imama böyle bir telkinde bulunması kabul edilemez.

Risaleye göre Hz. Ali, oğluna, Şayet sultanlara yakın olmak isterse nelere dikkat etmesi gerektiği hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır.⁵⁹ Bu cümleleri Hz. Ali'ye ait kabul edersek, onun hilafeti döneminde yaptığı savaşlara gönüllü olarak katılmadığı, Muâviye'nin ve oğlu Yezid'in iktidarını onayladığı, çocuklarına da Emevî halifelerinin yanında nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda nasihatler verdiği sonucuna varmamız gerekir. Bu ihtimaller ise tarihî gerçeklerle rtyecek türden varsayımlar değildir.

Risalede yer alan Hz. Ali'nin kadınlar hakkındaki tavsiyelerinde onun, oğlunu kadınlarla istişare etmekten sakındırmakta olduğunu görmekteyiz.⁶⁰ Bu sözlerin taşımış olduğu fikirleri, Hz. Ali'nin hanımı ve Hz. Peygamber'in kızı olan Hz. Fâtıma ile ilişkilendirmek oldukça gctr.

Risalede bulunan bazı kısa cümlelerden oluşan hikmetli sözler arasında, Hz. Ali'nin çocukları ve Ehl-i Beyt'i hakkında bildiğimiz örnek ahlâka uymayan, edep ve görgü kurallarına yönelik bazı tavsiyeler bulunmaktadır.⁶¹ Bu türden cümleler Şayet Hz. Ali'ye ait iseler, Őif imamet nazariyesindeki masumiyet fikrini taşımadığından dolayı, bu anlayışın daha teşekkül etmemiş olduğu dönemin tasvirleri olabilir. Ali'nin gerek ailesi, gerekse diğer sahabe ile olan ilişkilerindeki doğallığı gz önünde bulundurulduğunda ise risalenin erken dönemle ilişkilendirilebilecek kısımları belki de bu türden cümlelerdir.

SONUÇ

Hz. Ali'nin Oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye Vasiyeti adı ile takdim edilen risalenin ona aidiyetine dair birtakım rivayetler bulunsa da bunları doğrulamak oldukça zordur. Bunun sebeplerinden birisi metnin silsilesinde yer alan isimlerin çoğunluğunun, sadece liste tekrarından ibaret olması ve haklarında açıklayıcı bilginin bulunmaması bundan dolayı da uydurma Őahıřlar olduğu hissini uyandırmasıdır.

Risalenin senet zincirinde görülen Eb Hafs mer b. el-Fazl b. Ahmed el-Verrâk, Eb Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc ve Eb Abdullah Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer el-Hasenî adıyla takdim edilen Őahıřlar, bazı kaynaklarda sadece isim olarak bulunabilmektedir. Bununla birlikte incelemiş olduğumuz risalenin hem senet hem de metin bakımından benzeri olan vasiyetleri nakleden eserlerin listelerinde yer almamaktadırlar. Bundan dolayı bu isimlerin uydurma oldukları kuvvetle muhtemeldir.

Risaleyi naklettiği iddia edilen Ali b. Abdel es-Sfi ve el-Hasan b. Tarf b. Nâsih b. el-Hüseyin b. Ulvân'ın isimleri, hem yazılış hem de okunuş bakımından

⁵⁹ Vasiyyet, vr. 16b, 25b.

⁶⁰ Vasiyyet, vr. 26a-27a.

⁶¹ Vasiyyet, vr. 11b, 17a, 18b, 25a.

problemlidir. Bu isimlerden Ali b. Abdel bazen, Ali b. Abdek şeklinde, Hasan b. Tarîf de, Hasan b. Zarîf olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali b. Abdel'i, Ali b. Abdek, Hasan b. Tarîf'i de olduğu gibi kabul edersek, bazı eserlerde bu isimleri tanıtıcı rivâyetlere rastlamamız mümkündür. Şayet bu isimler gerçekten var ve yaşamış iseler, taşıdıkları belirsizliklere rağmen, incelediğimiz metnin oluşumuna katkılarının olduğu söylenebilir.

Metnin senedi içinde yer alan ve hakkında kısa rivayetlerin bulunduğu isimlerden olan Sa'd b. Tarîf'i, ondan söz eden kısa kayıtlara dayanarak, detaylı olarak tanımak mümkün değildir. Ancak gerçekten yaşamış birisi ise onu da İbn Abdel ve İbn Tarîf gibi, risalenin geliştiricileri arasında kabul etmek gerekmektedir. Haklarındaki belirsizliği esas alacak olursak, yukarıdan beri verilen altı ismin varlığına şüphe ile bakmak da mümkündür.

Senet içerisinde yer alan, hakkında en çok bilgi bulunan kişi el-Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'dir. Kanaatimizce bu metnin bazı kısımlarını İbn Nübâte nakletmiş, bu arada kendisinden bazı eklemelerde bulunmuş ve bu durum tarihî süreç boyunca, belki listede yer alan bazı isimler, belki de başkaları aracılığı ile devam edip gelmiştir.

Rivayet zinciri açısından taşıdığı problemlerle birlikte risale, içerik bakımından da sorunludur. İçerisinde yer alan bazı kavramların erken dönemdeki anlamları ile örtüşmediği görülmektedir. Ehl-i Beyt, melik ve sultan gibi kavramlar bu cümleden olup, Hz. Ali dönemine sonradan kazandığı muhteva ile taşınmış gibi görünmektedir.

Risale, Sıffin Savaşı'ndan sonra kaleme alındığı iddia edilmesine rağmen, ortamın havasını yansıtmaktan uzaktır. Bunun ötesinde daha çok ahirete hazırlığa yönelik tavsiyeleri içermektedir. Bu durum metnin büyük bir kısmının sonradan oluşturulduğu düşüncesini teyit etmektedir. Bununla birlikte savaşın uzantısı kabul edilebilecek siyasî konulara yer verirken, Şîa'nın inandığı ve iddia ettiği gibi vasîlik anlayışı çerçevesinde imametî Hz. Ali'nin oğlu ve torunlarına aktarmayı tavsiye etmemektedir. Bu yapısından dolayı söz konusu mezhebin imamet anlayışına uymayan bir yapıya sahiptir.

Sonuç olarak eklektik bir görünüm arz eden bu risaleyi, Hz. Ali'ye söyletilmek istenen sözlerle birlikte, Şîi âlimlerin, bir Müslüman'ı ihlâs ve takvaya yöneltmesini umduğu birçok şiir, darb-ı mesel ve hikmetle beraber, kendi cümlelerinin ilave edilmiş hali olarak tanımlamak mümkündür.

EK I: VASİYETİN ARAPÇASI

وصية علي عليه السلام لولده محمد بن الحنفية
رضوان الله عليه

بسم الله الرحمن الرحيم⁶²

حدّثني أبو حفص عمر بن الفضل بن أحمد الورّاق، قال حدّثني أبو بكر محمّد بن أحمد بن أبي التّلعج، قال حدّثنا أبو عبد الله جعفر بن محمّد بن جعفر الحسيني، قال حدّثنا عليّ بن عبدل الصّوّفي، قال حدّثنا الحسن بن طريف بن ناصح بن الحسين بن علوان، عن سعد بن طريف، عن الأصعب بن النّباتة الجمشعي، قال كتب أمير المؤمنين عليّ بن أبي طالب صلوات الله عليه، إلى ابنه محمّد بن الحنفية (أب)⁶³ رضي الله عنه حين رجع من صفين إلى حاضرين.⁶⁴

من الوالد الفان، المقرّ للزمان،⁶⁵ المدير العمر، المستسلم⁶⁶ للدّهر، الدّامّ للدّنيا، السّاكن مساكن الموتى، والطّاعن عنها إليهم غدا،⁶⁷ إلى المولود المؤمّل، ما لا يدرك السّالك سبيل من قد هلك غرض الأسقام، ورهينة الآيام، ورمية المصائب،⁶⁸ وعبد الدّنيا، وتاجر الغرور، وصريع الشّهوات، وغريم المنايا، وأسير الموت، وتوأم المموم،⁶⁹ و (12) قرين الأحران، ونصب الآفات،⁷⁰ وخليفة الأموات.

أما بعد فإن فيما تبيّنت من إدبار الدّنيا عتي، وجنوح الدّهر عليّ،⁷¹ وإقبال الآخرة إلى ما يزعمني عن ذكر من سواي، والاهتمام بما ورائي غير آتي حيث تفرّد بي دون هموم التّاس،⁷² فصدقتني رأبي، وصرفتني عن هواي، وصرّح محض أمري، فأفضي بي إلى حدّ لا يرى معه لعب،⁷³ وصدق لا يشوبه كذب، ووجدتلك

⁶² كانت العبارة "الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا ليهتدي لو لا أن هدانا الله" موجودا في بداية الرسالة بالخط العثماني.

⁶³ فتح البلاغة، 391: ومن وصية له للحسن بن عليّ ع كتبها إليه بخاضرين عند انصرافه من صفين.

⁶⁴ قال صبحي الصالح؛ حاضرين اسم بلدة في نواحي صفين. لكننا لم نثبت هذه المعلومات في كتب التاريخ والبلدان. انظر فتح البلاغة، 391، 683.

⁶⁵ المعترف له بالشدة.

⁶⁶ فتح البلاغة، 391: للمستسلم للدنيا.

⁶⁷ فتح البلاغة، 391: والطّاعن عنها غدا.

⁶⁸ هدفها ترمي إليه سهامها. والرهينة المرهونة أي أنه في قبضتها وحكمها. والرمية ما أصابه السهم.

⁶⁹ فتح البلاغة، 391: حليف المموم.

⁷⁰ من قولهم فلان نصب عيني بالضم أي لا يفارقني.

⁷¹ جنوح الدهر: استعصاؤه وتغلبه.

⁷² فتح البلاغة، 391: هم نفسي.

⁷³ فتح البلاغة، 391: فأفضي بي إلى حدّ لا يكون فيه لعب.

(2ب) بعضي، بل وجدتك كلّي، حتى كأنّ شيئا لو أصابك أصابي، وكأنّ الموت لو أتاك أتاني فعناني من أمرك ما يعينني من أمر نفسي. كتبت إليك كتابي هذا.⁷⁴

1- في الدنيا والآخرة

إن أنا بقيت لك أو فנית، فإنّي أوصيك بتقوى الله أي بيّنا لزوم أمره، وعمارة قلبك بذكره، والاعتصام بحبله، وأي سبب أوثق من سبب بينك وبين الله عزّ وجلّ، إن أنت أخذت به. أخي قلبك (13)، بالموعظة، وأمته بالزّهادة، وقوّه باليقين،⁷⁵ ودلّله بذكر الموت، وقرّره بالفناء، وبصره فجاجع الدنيا،⁷⁶ وحذّره صولة الدّهر، وفحش تقلّبه، وتقلّب الأيام.⁷⁷ واعرض عليه أخبار الماضين، وذكّره ما⁷⁸ أصاب من كان قبلك من الأوّلين. وسرّ في ديارهم، وآثارهم، وانظر ما فعلوا، وأين حلّوا وعمّما انتقلوا.⁷⁹ فإنّك يمجدهم انتقلوا⁸⁰ عن الأحبة، وحلّوا دار الغربة، وكأنّك عن قليل قد صرت (3ب) كأحدهم. فأصلح مثواك، ولا تبيح آخرتك بدنياك، ودع القول فيما لا تعرف، والخطاب فيما لم تكلف. وأمسك عن طريق إذا خفت ضلاله.⁸¹ فإنّ الكفّ عند حيرة الضلال خير من ركوب الأهوال. وأمر بالمعروف نكس من أهله، وأنكر المنكر بلسانك ويديك،⁸² وباين⁸³ من فعله بجهدك، وجاهد في الله حقّ جهاده، ولا تأخذك في الله لومة لائم. وخض الغمرات⁸⁴ (14) إلى الحقّ،⁸⁵ وتفقّه في الدّين، وعوّد الصبر على المكروه.⁸⁶ فنعم الخلق الصّبر.⁸⁷

الجني نفسك في أمورك كلّها إلى إهلك. فإنّك تلجئها إلى كيف حريز،⁸⁸ ومانع عزيز، وأخلص في المسألة لربّك. فإنّ بيده العطاء والحرمان. وأكثر الاستخارة وتفهم وصيتي، لا تذهبن عنك صفحا. فإني خير القول ما نفع.⁸⁹

⁷⁴ مخج البلاغة، 392: فكتب إليك كتابي هذا مستظها به.

⁷⁵ مخج البلاغة، 392: ونوره بالحكمة.

⁷⁶ فجاجع الدنيا: مصيبة الدنيا.

⁷⁷ مخج البلاغة، 392: وفحش تقلّب الليالي والإيام.

⁷⁸ مخج البلاغة، 392: بما.

⁷⁹ مخج البلاغة، 392: فانظر فيما فعلوا عمّا انتقلوا، وأين حلّوا ونزلوا.

⁸⁰ مخج البلاغة، 392: قد انتقلوا.

⁸¹ مخج البلاغة، 392: ضلالته.

⁸² مخج البلاغة، 392: بيدك ولسانك.

⁸³ باين: البعد.

⁸⁴ الغمرات: واغتتمّر في الشيء: اغتمّس كاتغمّرت في الماء.

⁸⁵ مخج البلاغة، 393: وخض الغمرات للحقّ حيث كان.

⁸⁶ مخج البلاغة، 393: وعوّد نفسك التصبر على المكروه.

⁸⁷ مخج البلاغة، 393: في الحق.

⁸⁸ ومكان حريز: حصين.

⁸⁹ مخج البلاغة، 393: واعلم أنّه لا خير في علم لا يتفهم ولا يتفهم يعلم لا يحقّ تعلّمه.

أي بيّنَا إني لَمَّا رأيتك قد بلغت سنًا⁹⁰ ورأيتني أزداد وَهنا بادرتك (4ب) بوصيتي. إياك⁹¹ خصلا منهنّ أن يعجل بي أحلي دون أن أفضي إليك بما في نفسي،⁹² أو أن أنقص في رأبي كما نقصت في جسمي، أو أن يسبقني إليك بعض فن الدنيا⁹³ فتكون كالصعب الثفور⁹⁴. وإنما قلب الحدث كالأرض العالية، ما ألقى فيها قبلته⁹⁵. فبادرتك بالأدب⁹⁶ قبل أن يقسو قلبك، ويشغل لُبك، لتستقبل بجدانك ما قد كفناك أهل (5أ) التجارب تعقبه وتجربته،⁹⁷ فتكون قد كفيت مؤنة الطلّب، وعوفيت من علاج التجربة. فأتاك من ذلك ما قد كنّا نأتيه، واستبان لك⁹⁸ من ذلك ما ربّما أظلم علينا فيه.

أي بيّنَا إني وإن لم أكن عمّرت عمر من كان قبلي، فقد نظرت في أعمارهم،⁹⁹ وفكّرتُ في أخبارهم، وسرت في آثارهم، حتّى عدت كأحدهم، بل كآتي بما قد¹⁰⁰ انتهى إليّ من أمورهم، قد عمّرتُ (5ب) مع أولهم إلى آخرهم، فعرفت صفو ذلك من كذّره، ونفعه من ضرره، فاستخلصت لك من كلّ أمر نخيله،¹⁰¹ وتوخيت بك جميله، وصرفت عنك مجهوله، ورأيت حيث عناني من أمرك ما يعين الوالد الشفيع، وأجمعت عليه من أدبك أن يكون ذلك وأنت مقبل العمر مقبيل الدهر ذو نفس سليمة ونية صافية.¹⁰² وأن ابدأك بتعليم كتاب الله عزّ وجلّ وتأويله، (6أ) وشرائع الإسلام وأحكامه، وحلاله وحرامه. ولا أجاوزُ بك ذلك¹⁰³. ثمّ قد أشفقت أن يلتبسك ممّا اختلف فيه الناس من أهوائهم مثل الذي لبسهم¹⁰⁴. فكان أحكام ذلك لك على¹⁰⁵ ما كرهت من تنبيهك أحبّ إليّ من إسلامك إلى أمر لا آمن عليك الملكة.¹⁰⁶ ورجوت أن يوفّقك لرشدك ويهديك لقصديك.¹⁰⁷ فعهدت إليك وصيتي هذه.

⁹⁰ مجع البلاغة، 393: أي بيّنَا إني لَمَّا رأيتني قد بلغت سنًا.

⁹¹ مجع البلاغة، 393: بادرتك بوصيتي إليك.

⁹² مجع البلاغة، 393: وأوردت خصلا منها قبل أن يعجل بي أحلي دون أن أفضي إليك بما في نفسي.

⁹³ مجع البلاغة، 393: غلبات الهواء وقتن الدنيا.

⁹⁴ الثفور يقال نقرَ يثفر ثفوراً ونفارا إذا قرّ وذهب.

⁹⁵ مجع البلاغة، 393: ما ألقى فيها من شئ قبلته.

⁹⁶ مجع البلاغة، 393: فبادرتك بالأدب.

⁹⁷ مجع البلاغة، 393: لتستقبل بجد رأيتك من الأمر ما قد كفناك أهل التجارب بعينه وتجربته.

⁹⁸ مجع البلاغة، 393: ما ربّما أظلم علينا منه.

⁹⁹ مجع البلاغة، 394: في أعمالهم.

¹⁰⁰ مجع البلاغة، 394: بل كآتي بما انتهى.

¹⁰¹ النخيل: للمختار المصنفي. وتوخيت أي تحريت.

¹⁰² مجع البلاغة، 394: ذو نية سليمة ونفس صافية.

¹⁰³ مجع البلاغة، 394: لا أجاوز ذلك لك إلى غيره.

¹⁰⁴ مجع البلاغة، 394: ثمّ أشفقت أن يلتبس عليك ما اختلف فيه من أهوائهم وآرائهم مثل الذي لبس عليهم.

¹⁰⁵ مجع البلاغة، 394: أحكام ذلك على.

¹⁰⁶ أي أنك وإن كنت تكره أن ينهك أحد لك ذكرت لك فإني أعد إتيان التنبيه على كراهتك له أحبّ إليّ من إسلامك أي إلتفانك إلى أمر تخشى عليك به الملكة.

¹⁰⁷ مجع البلاغة، 394: ورجوت أن يوفّقك الله في لرشدك وأن يهديك لقصديك.

واعلم مع ذلك أي بيّنًا أَن أَحَبَّ (6ب) عليّ ما يجب من فراغ نظرك وفكرك.¹⁰⁸ واعلم! أتسك
إِنَّمَا تَحْبِطُ فِي عَشْوَاءٍ¹⁰⁹ وتورط الظلماء،¹¹⁰ وليس طالب الدين مَن حَبِطَ وَلَا حَلَطَ،¹¹¹ وَإِنَّ الإِسْمَاكَ عَنِ
ذَلِكَ أَمْثَلُ،¹¹² وَإِنْ أَوَّلَ مَا أَبْدَأَكَ بِهِ فِي ذَلِكَ وَآخِرِهِ.

إِنِّي أَحْمَدُ إِلَيْكَ اللَّهُ إِلَهِي وَإِلَهُكَ وَإِلَهُ الْإَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ وَرَبَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِينَ كَمَا هُوَ
أَهْلُهُ وَكَمَا يَجِبُ وَيُنْبَغِي لَهُ. وَأَسْأَلُهُ أَنْ يَصَلِّيَ عَلَيَّ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّنَا (17) صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَعَلَى
أَنْبِيَاءِ اللَّهِ بِصَلَاةٍ جَمِيعٍ مِنْ صَلَّى عَلَيْهِ وَأَنْ يَتِمَّ نِعْمَهُ عَلَيْنَا فِيمَا وَقَفْنَا لَهُ مِنْ مَسْأَلَتِهِ بِالِاسْتِجَابَةِ لَنَا، فَإِنَّ بِنِعْمِهِ تَتِمُّ
الصَّالِحَاتِ.

أَيُّ بَيْتِي قَدْ أَنْبَأْتُكَ عَنِ الدُّنْيَا وَحَالِهَا، وَانْتَقَالِهَا، وَزَوَالِهَا عَنْ أَهْلِهَا.¹¹³ وَأَنْبَأْتُكَ عَنِ الْآخِرَةِ، وَمَا أَعَدَّ
لَأَهْلِهَا فِيهَا، وَضُرِبَتْ لَكَ فِيهَا مَثَلًا.¹¹⁴

إِنَّمَا مَثَلٌ مِنْ ابْصَرِ الدُّنْيَا،¹¹⁵ مِثْلَ قَوْمٍ سَفَرُوا نَبَا بَعْضِهِمْ مَزَلَّ جَدْبٌ، (7ب)¹¹⁶ فَأَمَرُوا مَثَلًا خَصْبًا.¹¹⁷
فَاحْتَمَلُوا وَعَثَّ الطَّرِيقَ وَفَرَّقَ الصَّدِيقَ، وَخَشَوْنَ السَّفَرَ فِي الطَّعَامِ وَالْمَنَامِ،¹¹⁸ لِيَأْتُوا سَعَةَ دَارِهِمْ، وَمَثَلٌ قَرَارِهِمْ.
فَلَيْسَ يَجِدُونَ لَشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ أَمْلًا، وَلَا يَرُونَ فِيهِ مَغْرَمًا.¹¹⁹ وَلَا شَيْءَ أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِمَّا قَرَّبَهُمْ إِلَى مَرْغَمِهِمْ.¹²⁰ وَمِثْلُ
مَنْ اغْتَرَّ بِمَا كَتَمُوا كَانُوا فِي مَزَلٍّ خَصْبٍ¹²¹ فَبَا بَعْضِهِمْ إِلَى مَزَلٍّ جَدْبٍ.¹²² فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهَ إِلَيْهِمْ وَلَا أَهْوَلَ
لَدَيْهِمْ¹²³ مِنْ مَفَارِقَةِ مَا هُمْ فِيهِ،¹²⁴ إِلَى مَا (18) يَهْجَمُونَ عَلَيْهِ وَيَصِيرُونَ إِلَيْهِ.¹²⁵

¹⁰⁸ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 394-395: واعلم مع ذلك يا بيّنًا أَن أَحَبَّ مَا أَنْتَ آخِذٌ بِهِ إِلَيَّ مِنْ وَصِيَّتِي تَقْوَى اللَّهِ وَالِاقْتِصَارَ عَلَى مَا فَرَضَهُ اللَّهُ
عَلَيْكَ ...

¹⁰⁹ الْعَشْوَاءُ الضَّعِيفَةُ الْبَصَرِ أَي تَحْبِطُ حَبِطَ النَّافَةِ الْعَشْوَاءُ لَا تَأْمَنُ أَنْ تَسْقُطَ فِيمَا لَا خِلَاصَ مِنْهُ. وَتَوَرُّطُ الْأَمْرِ: دَخَلَ فِيهِ عَلَى صَعُوبَةٍ فِي
التَّخْلِصِ مِنْهُ.

¹¹⁰ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 395: فاعلم أنك إنما تحبط العشواء وتورط الظلماء.

¹¹¹ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 395: وليس طالب الدين من حبط أو حلط.

¹¹² مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 396-395: والإسماك عن ذلك أمثل فنتفهم يا بيّنًا وصييتي واعلم أن مالك الموت هو مالك الحياة. ...

¹¹³ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 396: يا بيّنًا إني قد أنبأتك عن الدنيا وحالها، وزوالها وانتقالها.

¹¹⁴ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 396-397: وضربت لك فيهما الأمثال، لتعثر بها وتحذر عليها.

¹¹⁵ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: إنما مثل من خسر الدنيا.

¹¹⁶ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: جدب.

¹¹⁷ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: مزلًا خصبا وجنابا مريعا.

¹¹⁸ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: وخشونة السفر وحشونة الطعام.

¹¹⁹ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: ولا يرون نفقة فيه مغرما. قد غرم مغرما والجمع للغارم على القياس أو واحدا غرم على غير قياس كحسب
وعحسن.

¹²⁰ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: مما قرّبهم من مرغم.

¹²¹ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: خصيب.

¹²² مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: جدب.

¹²³ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: ولا إفضح عندهم.

¹²⁴ مُجَّزُ الْبِلَاغَةِ، 397: ما كانوا فيه.

¹²⁵ وَيَلِيهِ: وَاجْعَلْ تَفْسِكَ مِيزَانًا فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ غَيْرِكَ، ص، 397.

2- في العلماء والجهلاء

تَمَّ قَرَعَتْكَ بِأَنْوَاعِ الْجَهْلَاتِ لِأَنَّكَ تَعُدُّ نَفْسَكَ عَالِمًا. فَإِنَّ وَرْدَ عَلَيْكَ شَيْءٍ لَا تَعْرِفُهُ أَكْبَرَتْ ذَلِكَ. فَإِنَّ الْعَالِمَ مَنْ عَرَفَ أَنْ مَا يَعْلَمُ فِيمَا لَا يَعْلَمُ قَلِيلٌ، فَعَدَّ نَفْسَهُ بِذَلِكَ جَاهِلًا، فَازْدَادَ بِمَا عَرَفَ مِنْ ذَلِكَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ اجْتِهَادًا، فَلَا يَزَالُ لِلْعِلْمِ طَالِبًا، وَفِيهِ رَاغِبًا وَهُوَ مُسْتَفِيدًا، وَأَهْلُهُ خَاشِعًا وَرَأْيُهُ مَتِيمًا وَلِلصَّمْتِ لَازِمًا وَلِلخَطِّ جَاحِدًا (8ب) وَمِنْهُ مُسْتَحْيَا. فَإِنَّ وَرْدَ عَلَيْهِ مَا لَا يَعْرِفُ لَمْ يَنْكُرْ ذَلِكَ لَمَّا قَرَّرْتَهُ نَفْسَهُ مِنَ الْجَهَالَةِ. فَإِنَّ الْجَاهِلَ مَنْ عَدَّ نَفْسَهُ بِمَا جَهِلَ مِنْ مَعْرِفَةِ الْعِلْمِ عَالِمًا، وَبِرَأْيِهِ مُكْتَنِيًا. فَمَا يَزَالُ لِلْعُلَمَاءِ مِبَاعِدًا وَعَلَيْهِمْ زَاوِيًا¹²⁶ وَلَمَنْ خَالَفَهُ مَخْطَأًا وَلَمَّا لَمْ يَعْرِفْ مِنَ الْأُمُورِ مُضَلَّلًا. وَإِذَا وَرَدَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَمْرِ مَا لَا يَعْرِفُ أَنْكَرَهُ وَكَذَّبَ بِهِ، وَقَالَ لِبِجَاهَتِهِ مَا أَعْرِفُ هَذَا وَمَا أَرَاهُ كَانَ وَمَا أَظُنُّ أَنْ (9أ) يَكُونُ وَأَنَّى كَانَ وَلَا أَعْرِفُ. وَذَلِكَ لِثَقَتِهِ وَبِرَأْيِهِ وَقَلْبَتِهِ مَعْرِفَتِهِ بِبِجَاهَتِهِ. فَمَا يَنْفُكُ. بِمَا يَلْتَبِسُ عَلَيْهِ رَأْيُهُ مِمَّا لَا يَعْرِفُهُ لِلْجَهْلِ مُسْتَفِيدًا وَفِي اللَّحَاجِ¹²⁷ مُتَحِيرًا وَعَنْ طَلَبِ الْعِلْمِ مُسْتَكْبِرًا.

أَيُّ بِنِي! فَتَفَهَّمْ وَصَيِّ، وَاجْعَلْ نَفْسَكَ مِيزَانًا فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ غَيْرِكَ. فَأَحْبِبْ لِعَمْرِكَ مَا تَحْبُبُ لِنَفْسِكَ، وَاكْرَهُ¹²⁸ مَا تَكْرَهُ لَهَا، لَا تَنْظُمُ¹²⁹ كَمَا لَا تَحْبُبُ أَنْ تَنْظُمَ، وَأَحْسِنْ كَمَا تَحْبُبُ أَنْ يَحْسِنَ (9ب) إِلَيْكَ! وَاسْتَقْبِحْ مِنْ نَفْسِكَ مَا تَسْتَقْبِحُ¹³⁰ مِنْ غَيْرِكَ! وَارْضَ مِنَ النَّاسِ لَكَ مَا تَرْضَى لَهُمْ بِهِ مِنْكَ!¹³¹ وَلَا تَقُلْ مَا لَا تَعْلَمُ،¹³² بَلْ لَا تَقُلْ بِكُلِّ مَا عَلِمْتَ، وَلَا تَقُلْ مَا لَا تَحْبُبُ أَنْ يَقَالَ لَكَ! وَاعْلَمْ أَنَّ الْإِعْجَابَ ضِدُّ الصَّوَابِ، وَأَقَّةُ الْأَلْيَابِ.¹³³ وَإِذَا هُدَيْتَ لِقَصْدِكَ، فَكُنْ أَوْشَعُ مَا تَكُونُ لِرَبِّكَ.

3- في الاستعداد للأخرة والتوبة والدعاء

وَاعْلَمْ! أَيُّ بِنِي! أَنَّ أَمَامَكَ طَرِيقًا ذَا مَسَافَةٍ بَعِيدَةٍ، وَأَهْوَالٍ شَدِيدَةٍ. فَإِنَّهُ لَا (10أ) غَنَى بِكَ فِيهِ عَنِ حَسَنِ الْإِرْتِيَادِ،¹³⁴ وَبِإِعْلَامِكَ مِنَ الزَّادِ مَعَ حَقَّةِ الظَّهْرِ. فَلَا تَحْمَلْ عَلَى ظَهْرِكَ فَوْقَ بِلَاغِكَ، فَيَكُونُ ثِقْلًا وَوَبَالًا عَلَيْكَ. وَإِذَا وَجَدْتَ مِنْ أَهْلِ الْحَاجَةِ مَنْ يَحْمِلُ لَكَ زَادَكَ فَيُؤْفِقُكَ بِهِ حَيْثُ تَحْتَاجُ إِلَيْهِ فَاعْتَمِنْهُ، وَاعْتَمِنْ مَنْ اسْتَقْرَضَكَ فِي حَالِ غِنَاكَ، وَاجْعَلْ قِضَاءَهُ فِي يَوْمِ عَسْرَتِكَ.

¹²⁶ نقول: تَرَأَى عَنِّي فَلَا تُؤْزِرُ إِذَا هَابَكَ وَفَرَّقَ مِنْكَ وَزَارَتِي الْحُوفَ. أَوْ تَرَأَى مِنْهُ هَابَهُ وَتَصَافَرَ لَهُ.

¹²⁷ رَجُلٌ بَلُوجٌ وَبَلُوجَةٌ كَثِيرٌ لِلْحَاجِ رَجُلٌ مَنُونَةٌ كَثِيرٌ الْأَمْتَانِ.

¹²⁸ نَجَحَ الْبِلَاغَةَ، 397: وَاكْرَهُ لَهُ.

¹²⁹ نَجَحَ الْبِلَاغَةَ، 397: وَلَا تَنْظُمُ.

¹³⁰ نَجَحَ الْبِلَاغَةَ، 397: مَا تَسْتَقْبِحُهُ.

¹³¹ نَجَحَ الْبِلَاغَةَ، 397: وَارْضَ مِنَ النَّاسِ بِمَا تَرْضَاهُ لَهُمْ مِنْ نَفْسِكَ.

¹³² نَجَحَ الْبِلَاغَةَ، 397: وَلَا تَقُلْ مَا لَا تَحْبُبُ أَنْ يَقَالَ لَكَ.

¹³³ نَجَحَ الْبِلَاغَةَ، 397-398: فَاسِعٌ فِي كِدْحِكَ وَ لَا تَكُنْ حَازِنًا لِعَمْرِكَ.

¹³⁴ الْإِرْتِيَادُ: الطَّلَبُ. وَحَسَنُهُ: إِتْيَانُهُ مِنْ وَجْهِهِ. وَبِإِعْلَامِكَ بِالْفَتْحِ: الْكِفَايَةُ.

واعلم! أن أمامك عَقَبَةٌ كئودا¹³⁵ لا محالة أَنْ مهبطها على حَتَّة، (10ب) أو على نَسَارٍ فارتدَّ
لنفسك قبل نزولك. واعلم أَنَّ الَّذِي بيده خزائن¹³⁶ ملكوت الدنيا والآخرة، قد أذن لك في الدَّعَاءِ، وتكفَّل
بإحابتك،¹³⁷ وأمرك أن تسأله لِيُعْطِيكَ،¹³⁸ وتطلب إليه ليرضيك. وهو رحيم كريم. ثم لم يجعل بينك وبينه من
يحجبك عنه. ولم يلدحك إلى من يشفع لك إليه، ولم يمنعك إن أسأت من التوبة، ولم يعيِّرْك بِالْإِنَابَةِ، ولم
يعاجلك بالثَّغْمَةِ ولم يفضحك حيث (11أ) تعرضت للفضيحة. ولم يناقشك بالجرعة، ولم يُفْسِكْ من
الرَّحْمَةِ، ولم يشد في التوبة بل جعل توبتك الرُّوعَ¹⁴⁰ عن الذَّنْبِ وحَسِبَ سَيِّئَكَ واحدة حسنتك عشرا. وفتح
لك باب المتاب، وباب الاستعاب. فمَن شئت سمع نداءك،¹⁴¹ ونحوك،¹⁴² فأفضيت إليه بمحابتك، وأبنته ذات
نفسك، وشكوت إليه هومك، واستعنته على أمورك،¹⁴³ ففاجيته بما تستخفي به من الخَلْقِ كلهم من نفسك.
(11ب)

ثم جعل في يديك مفاتيح خزائنه بما أذن فيه من مسألته.¹⁴⁴ فمَن شئت استفتحت بالدَّعَاءِ أبواب
خزائنه،¹⁴⁵ فالجِّع في المسألة فَتُفْتَحْ لك أبوابُ الرَّحْمَةِ فلا يقتطك إن أبطأت عليك الإجابة، فَإِنَّ العَطِيَّةَ على قدرِ
المسألة¹⁴⁶ وربما أخترتْ عنك الإجابة، ليكون أطولُ للمسألة،¹⁴⁷ وأجزلُ للعطية،¹⁴⁸ وربما سألت الشيء فلم
تؤتِه،¹⁴⁹ وأوتيت خيرا منه عاجلا أو أجلا، أو صرف (12أ) عنك إلى ما هو خير منه.¹⁵⁰ فلو لم يبق قدر طلبته
وفيه هلاك دينك¹⁵¹ أو ذُيِّك، لو أوتيته، فلنكن مسألتك فيما يعينك مما يبقى لك حَمَالَهُ.¹⁵² ولا يبقى عليك
وبالا ما لا يبقى لك ولا يبقى له. فإنه يوشك أن ترى عاقبة أمرك حسنا أو سيئا أو يعفو، فإنه عفو كريم.

¹³⁵ فجح البلاغة، 398: واعلم أن أمامك عَقَبَةٌ كئودا، المحفَّ فيها أحسن حالا من المنقل، واللبيط عليها أفتح حالا من المسرع وأن
مهبطك بما لا محالة إما على حَتَّة أو على نار فارتد نفسك قبل نزولك ووطئ للزلزل قبل حلولك فليس بعد الموت مستعاب ولا إلى
الدنيا منصرف.

¹³⁶ فجح البلاغة، 398: خزائن السَّمَاوَاتِ والأرض.

¹³⁷ فجح البلاغة، 398: وتكفَّل لك بالإجابة.

¹³⁸ فجح البلاغة، 398: وتسترحه ليرحمك.

¹³⁹ فجح البلاغة، 399: الفضيحة بك أو إلى ولم يشدَّ عليك في قبول الإجابة، ولم يناقشك بالجرعة، ولم يوبسك من الرَّحْمَةِ بسل جعل
نزوعك عن الذَّنْبِ حسنة وحسب سَيِّئَكَ واحدة وحسب حسنتك عشرا.

¹⁴⁰ التُّرُوعُ جمع التُّرُوعِ وهي البئر التي ترعُ منها باليد نزعاً.

¹⁴¹ فجح البلاغة، 399: فإذا ناديت سمع نداءك.

¹⁴² الناحاة: للكلمة سرا. والله يعلم السر كما يعلم العلن. فجح البلاغة، 399: وإذا ناجيته علم بنحوك.

¹⁴³ فجح البلاغة، 399: واستكشفته كرويك واستعنته على أمورك وسألته من خزائن رحمته ما لا يقدر على إعطائه غيره من زيادة
الأعمار وصحة الأبدان وسعة الأرزاق.

¹⁴⁴ فجح البلاغة، 399: بما أذن لك فيه من مسألته.

¹⁴⁵ فجح البلاغة، 399: أبواب نعمته، واستمطرت شأبيب رحمته، فلا يقتطك أبطاء إجابته.

¹⁴⁶ فجح البلاغة، 399: فَإِنَّ العَطِيَّةَ على قدر التَّيَّةِ.

¹⁴⁷ فجح البلاغة، 399: ليكون ذلك أعظم لأحر السائل.

¹⁴⁸ فجح البلاغة، 399: وأجزل لعطاء الأمل.

¹⁴⁹ فجح البلاغة، 399: وربما سألت الشيء فلا تواته.

¹⁵⁰ فجح البلاغة، 399: أو صرف عنك لما هو خير لك.

¹⁵¹ فجح البلاغة، 399: هلاك دينك لو أوتيته.

4- ذكر الموة والاستعداد له

واعلم أي بني! ¹⁵³ أنك إنما خلقت للآخرة لا للدنيا، وللنقاء لا للبقاء، وللموت لا للحياة. وأنت في منزل قلعة ¹⁵⁴ ودار بلعة، (2) وطريق إلى الآخرة، وأنت طريق الموت الذي لا ينجو هاربه، ¹⁵⁵ ولا بد أنه مدركك يوماً، فكن منه على حذر أن يدركك على حال سيئة، ¹⁵⁶ قد كنت تحدث نفسك منها بالتوبة، فيحول بينك وبين ذلك، فإذا أنت قد أهلكت نفسك.

أي بني! أكثر ذكر الموت، واجعله امامك حتى يأتيك ¹⁵⁷ وقد أخذت منه حذرک، ¹⁵⁸ لا يأخذك على غيرتك. ¹⁵⁹ وأكثر ذكر الآخرة وما فيها من النعيم (3) المقيم والعذاب الأليم. فإن ذلك يرهك في الدنيا ويصعقها عندك، فقد نباك الله عنها، ونعت إليك نفسك ¹⁶⁰ وتكشفت لك مساويها، فإياك أن تغتر بما ترى من إخلاد أهلها إليها، وتكاليهم عليها، ¹⁶¹ كلاب عاوية، وسباع ضارية ¹⁶² يهر بعضها على بعض يأكل عزيزها ذليلها، وكثيرها قليلها نعم معقلة، ¹⁶³ وأخرى مهملة. قد أضلت عقولها ¹⁶⁴ وركبت مجهولها تسرح عاهة ¹⁶⁵ (3) في وادٍ وعث، ¹⁶⁶ ليس لها راع يقيها، ولا مسيم يسيماها ¹⁶⁷. ألبتهم الدنيا، فلعبوا فيها ونسوا ما وراها رويدا حتى ¹⁶⁸ يسفر الظلام. ¹⁶⁹ كأن رب الكعبة ثم أوشك من أسرع أن يورب. ¹⁷⁰

¹⁵² فحج البلاغة، 399-400: فلتكن مسألتك فيما يتنى لك جماله، وينفى عنك وباله فللال ولا يبقى لك ولا تبقى له.

¹⁵³ فحج البلاغة، 400: واعلم يا بني.

¹⁵⁴ يقال منزل قلعة أي لا يملك لتزله، أو لا يدري متى ينتقل عنه. والبلعة: الكفاية أي دار تؤخذ منها الكفاية للآخرة.

¹⁵⁵ فحج البلاغة، 400: لا ينجو منه هاربه، ولا يفوته طالبه.

¹⁵⁶ فحج البلاغة، 400: وأنت على حال سيئة.

¹⁵⁷ فحج البلاغة، 400: يا بني أكثر من ذكر الموت، وذكر ما تحجم عليه، وتفضي بعد الموت إليه، حتى يأتيك.

¹⁵⁸ الحذر بالكسر الاحتراز والاحتراش. والأزر بالفتح: القوة. فحج البلاغة، 400: وشددت له له أزرک، ولا يأتيك بغتة فيبهرك. وإياك أن تغتر بما ترى من إخلاد أهل الدنيا إليها.

¹⁵⁹ فجأة.

¹⁶⁰ نعا: أخرج بموته. والدنيا تفر بحالها عن فنائها.

¹⁶¹ إخلاد أهل الدنيا: سكونهم إليها. والتكالب: التواكب. فحج البلاغة، 400-401: فقد نباك الله عنها ونعت هي لك عن نفسها...

¹⁶² ضارية: مولعة بالافتراس. يهر بكسر الهاء وضما: أي يمقت ويكره بعضها بعضا

¹⁶³ عقل البعير بالشدديد: شد وظينه إلى ذراعه. والنعيم بالتحريك: الأبل، أي إبل منعها عن الشر عقابا وهم الضغفاء، وأخرى مهملة تأتي من السوء ما تشاء وهم الأقوياء.

¹⁶⁴ أضلت: أضاعت عقولها وركبت طريقها المجهول لها.

¹⁶⁵ في العصل "عامية". السروح بالضم: جمع سرح بفتح فسكون وهو المال السائم من إبل وغوها. والعاة: الآفة، أي أنعم يسرحون لرعي الآفات وادي المتاعب. والوعث: الرخو يصعب السير فيه.

¹⁶⁶ الوعث: للكان السهل الكثير الدهس، تغيب فيه الأقدام، ويشق على من يمشي فيه.

¹⁶⁷ أسام الدابة: سرحها إلى المرعى.

¹⁶⁸ فحج البلاغة، 401: رويدا يسفر الظلام.

¹⁶⁹ يسفر أي يكشف ظلام الجهل عما خفي من الحقيقة عند إخلاء الغفلة بخلول النية.

¹⁷⁰ فحج البلاغة، 401: كأن قد وردت الأظعان، يوشك من أسرع أن يلحق.

واعلم أنّ كل من كان مطيِّته اللَّيْل والنَّهَار، ¹⁷¹ فَإِنَّهُ يُسَار به وإن كان لا يسير، أبي الله جل ذكره إلا خراب الدُّنْيَا وعِمارة الآخرة.

أبي بَيِّنًا فَإِن تَرَدَدَ فِيمَا زَهَدْتَك (14) فِيهِ مِنَ الدُّنْيَا تَعْرِفُ نَفْسَكَ عَنْهَا، وَإِن كُنْتَ غَيْرَ قَابِلٍ نَصِيحَتِي إِيَّاكَ فِيهَا. فاعلم يقينا أنك لن تبلغ أملك، ولن تعدو أهلك، وأنك في سبيل من كان قبلك فاحْفَظْ ¹⁷² فِي الطَّلَبِ وَأَجْمَلْ فِي الْمَكْسَبِ فَانهُ رَبُّ طَلِبٍ قَدْ جَزَّ إِلَى حَرْبٍ، ¹⁷³ وَلَيْسَ كُلُّ طَالِبٍ نَاجِحًا وَلَا كُلُّ مُجْمَلٍ مُنْتَجِحًا.

5- العلاقات مع الأمراء وموضوع الطلب

أكرم نفسك عن كل دنية وإن ساقتك إلى الرغب. فإنك لن تعترض ما (14ب) تبذل من نفسك عوضاً، ¹⁷⁴ وَلَا تَكُنْ عَبْدَ غَيْرِكَ، وَقَدْ جَعَلَكَ اللَّهُ حُرًّا، وَمَا خَيْرٌ خَيْرًا لَا يَبَالُ إِلَّا بِبَشَرٍ وَلَا يَبَالُ إِلَّا بِعَسِيرٍ. وَإِيَّاكَ أَنْ تُوجِفَ بِكَ مَطَايَا الطَّمَعِ ¹⁷⁵ فَتُورِدَكَ مَنَاهِلَ الْمَلَكَةِ! وَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَلَا يَكُونُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ اللَّهِ عِزٌّ وَجَلٌّ ذُو نِعْمَةٍ فَافْعَلْ! ¹⁷⁶ فَإِنَّكَ مَدْرِكُ قَسَمِكَ وَأَخَذَ سَهْمِكَ. وَإِنِ الْيَسِيرُ مِنَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ¹⁷⁷ أَكْرَمَ وَأَعْظَمَ مِنَ الْكَثِيرِ مِنْ خَلْفِهِ وَإِنِ كَانَ كُلُّ (15) مِنْهُ.

ولو نظرت - والله ¹⁷⁸ المثل الأعلى - لعلمت ¹⁷⁹ أن لك في يسير ما تطلب من الملوك إحقاراً، وأن عليك بكثير ما تصيب من الدناءة عاراً. لست بأتعاً شيئاً من دينك وعرضك بثمن، والمغبون من غير نصيبه من الله. فخذ من الدنيا ما أتاك، وتول عما تولى عنك. فإن أنت لم تفعل فاجمل في الطلب يصف لك المكسب، وإياك، ومقاربة من ترهبه على دينك وعرضك، وتباعد من السلطان. (15ب) ولا تأمن من خدع الشيطان وتقول من أرى غياً أنكر. فإنه هكذا هلكت من كان قبلك.

إن أهل القبلة قد أبقوا بالمعاد. فلو سُمِتَ بعضهم ببيع آخرته بالدنيا لم يطب بذلك نفساً، ثم قد يتخيله الشيطان بخدعه ومكره حتى يورطه في هلكة بعرض من الدنيا يسير حقير، وينقله من شيء إلى شيء حتى يُيسِّمَهُ من رحمة الله ويدخله في فجدة الراحة إلى ما خالف الإسلام و (16) أحكامه.

¹⁷¹ نَجْحُ الْبِلَافَةِ، 401: وَاَعْلَمُ بِأَبِي بَيِّنٍ أَنَّ مَنْ كَانَتْ مَطِيَّتُهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ فَإِنَّهُ يَسَارُ بِهِ وَإِنِ كَانَ وَاقِفًا، وَيَقْطَعُ لِلسَّافَةِ ...

¹⁷² خَفِضُ: أَمْرٌ مِنْ خَفِضَ بِالتَّشْدِيدِ أَيْ رَفَى. وَأَجْمَلُ فِي كَسْبِهِ، أَيْ سَعَى سَعْيًا جَمِيلًا لَا يَحْرُسُ فَيَمْنَعُ الْحَقَّ وَلَا يَطْمَعُ فَيَتَوَلَّى مَا لَيْسَ بِحَقِّهِ.

¹⁷³ الْحَرْبُ بِالتَّحْرِيكِ: سَلْبٌ لِلْمَالِ.

¹⁷⁴ إِنْ رَغَابَ الْمَالُ إِذَا تَطَلَّبَ لِمَوْنِ النَّفْسِ عَنِ الْإِبْتِهَالِ، فَلَوْ بَدَّلَ بَازِلٌ نَفْسَهُ لِتَحْصِيلِ الْمَالِ فَقَدْ ضَمَّ مَا هُوَ لِلتَّقْوَدِ مِنَ الْمَالِ فَكَسَانَ جَمْعَ الْمَالِ عَيْنًا وَلَا عَرَضًا لِمَا ضَمَّ.

¹⁷⁵ تَوَجَّهَ: تَسَرَّعَ. وَالتَّجَاهُلُ مَا تَرَدَّدَ الْأَبْلُ وَتَوَجَّهَ لِلشَّرْبِ.

¹⁷⁶ نَجْحُ الْبِلَافَةِ، 401-402: وَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَلَا يَكُونُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ اللَّهِ ذُو نِعْمَةٍ فَافْعَلْ!

¹⁷⁷ نَجْحُ الْبِلَافَةِ، 402: وَإِنِ الْيَسِيرُ مِنَ اللَّهِ سَبِحَانَهُ.

¹⁷⁸ فِي الْأَصْلِ، "وَاللَّهُ إِلَى".

¹⁷⁹ فِي الْأَصْلِ، "وَعَلِمْتُ".

فَإِنَّ نَفْسَكَ أَبَتْ إِلَّا حَبَّ الدُّنْيَا وَقَرَبَ السُّلْطَانِ وَخَالَفَتْ إِلَى مَا تَحْتَكُّ عَنْهُ مَا فِيهِ رَشْدُكَ فَأَمَّا لِكَ
عَلَيْكَ لَسَاتِكَ فَانْهَ لَا تَبْقِيَةَ لِلْمَلُوكِ¹⁸⁰ عِنْدَ الْغَضَبِ. وَلَا تَسْأَلْ عَنِ أَخْيَارِهِمْ وَلَا تَنْطَقْ بِأَشْرَارِهِمْ وَلَا تَدْخُلْ فِيمَا
بَيْنَهُمْ وَفِي الصَّمْتِ السَّلَامَةُ مِنَ النَّدَامَةِ. وَلَا تَلْفَيْكَ¹⁸¹ مَا فَرَطَهُ مِنْ صَمْتِكَ أَيْسَرُ مِنْ إِدْرَاكَكَ مَا فَاتَ مِنْ
مَنْطِقِكَ.¹⁸² وَحَفِظْ مَا فِي الرِّوَاءِ شَدَّ الرُّكَاةِ (6 أ ب) وَحَفِظْ مَا فِي يَدَيْكَ أَحَبُّ إِلَيْكَ مِنْ طَلْبِ مَا فِي يَدِ
غَيْرِكَ.

وَلَا تَحَدِّثْ عَنْ غَيْرِ ثِقَةٍ فَتَكُونَ كَذَّابًا. وَالْكَذِبُ ذُلٌّ، فَجَانِبِهِ وَأَهْلَهُ.

6-مكارم الأخلاق

وحسن التدبير مع الكفاف أكفى لك من الكثير مع الإسراف. وحسن اليأس خير لك من الطلب
إلى الناس.

والعفة مع الحرقة خير من الغنى مع الفجور. والمرء أحفظ لسره. ورب ساع فيما يضره!¹⁸³
من أكثر أهرج.¹⁸⁴ ومن تفكر أبصر.¹⁸⁵ ومن (17 أ) خير حظ امرئ قرين صالح. فقارن أهل
الخير تكن منهم. وبأين¹⁸⁶ أهل الشر تبين عنهم.¹⁸⁷

ولا يغلب عليك سوء الظن، بنس الطعام الحرام. وظلم الضعيف أفحش الظلم.¹⁸⁸ والفاحشة
كاسيها. والصبر على المكروه يعصم القلب. وإذا كان الرفق خرقا كان الخرق رقا.¹⁸⁹ ربما كان الدواء داء.
وربما نصح غير الناصح وغش المستنصح.¹⁹⁰ وإياك والأتكال على المني¹⁹¹ فإنها (7 ب) بضائع
التوكي،¹⁹² وتبيط عن الآخرة والدينا.

ذك قلبك بالادب كما تذكي النار بالخطب. ولا تكن كحاطب ليل وغشاء سبيل.¹⁹³ وكثر
التجارب، وخير ما جربت ما وعظك.

¹⁸⁰ في الأصل، "بقية للملوك".

¹⁸¹ التلافي: التدارك لإصلاح.

¹⁸² نجح البلاغة، 402: وتلافيك ما فرط من صمتك أيسر من إدراكك ما فات من منطقتك...

¹⁸³ قد يسعى الإنسان بقصد فائدته فيقلب سعيه بالضرر عليه لجهله أو سوء قصده.

¹⁸⁴ أهرج إهجارا وهجرا بالضم: هذا في كلامه. وكثير الكلام لا يخلو من الإهجار.

¹⁸⁵ نجح البلاغة، 402: فقارن أهل الخير...

¹⁸⁶ بأعد

¹⁸⁷ نجح البلاغة، 402: بنس الطعام الحرام. وظلم الضعيف أفحش الظلم.

¹⁸⁸ نجح البلاغة، 402: ... وإذا كان الرفق خرقا...

¹⁸⁹ إذا كان المقام يلزمه العنف فيكون إيداله بالرفق عنفا ويكون العنف من الرفق، وذلك كمنقام التأديب وإجراء الحدود مثلا. والخرق
بالضم: العنف.

¹⁹⁰ المستنصح اسم مفعول: المطلوب منه النصح فيلزم التفكير والتروي في جميع الاحوال لتلا بروج غش أو تبيذ نصيحة.

¹⁹¹ المني: جمع منية بضم فسكون ما يمتناه الشخص لنفسه ويعمل نفسه باحتمال الوصول إليه، وهي بضائع الموتى لان المتجر بما عسرت
ولا يصل إلى شيء، فإن تميت فاعمل لا مئيتك.

¹⁹² نجح البلاغة، 402: والعقل حفظ التجارب. وخير ما جربت ما وعظك. بادر الفرصة... التوكي: الحمقى.

ومن الكرم لين الشيم. بادر الفرصة قبل أن تكون غصّة.¹⁹⁴ ومن الحزم العزم. ومن سبب الحرمان

التواني.

ليس كل طالب يصيب. ولا كل راكب (18) يئوب.¹⁹⁵ ومن الفساد إضاعة الزاد.¹⁹⁶ ولكل أمر عاقبة.¹⁹⁷ ورب مُشير بما يضر. ولا خير في مُعين مُهين ولا في صديق ظنين.¹⁹⁸ ولا تبيين من أمر على غرر. من حلم ساد، ومن تَقَهَّم ازداد.

ولقاء أهل الخير عمارة القلوب. ساحل الدهر ما ذل لك قعوده.¹⁹⁹

وإياك أن تجمع بك مطية اللجاج.²⁰⁰ فإن قارفت سيئة، فاجعل موهها بالتوبة. ولا تخن من ائتمك

وإن خائك. (18ب)

ولا تدع سره وإن أذاع سرّك. ولا تشتري بثقة رجاء. ولا تخاطرن بشيء رجاء أكثر منه واطلب

فانه يأتيك ما قسم لك.

والتاجر مخاطر. خذ الفضل وأحسن البذل! وقل للناس حسنا! وأي كلمة جامعة أن تحب للناس ما

تحب لنفسك، وتكره لهم ما تكره لها! إنك قل ما تسلم من تسرعت إليه وتندم إن تفضلت عليه.

واعلم أن من المكرم الوفاء (19) بالذم. والصدود آية المقت.²⁰¹ وكثرة العلال آية البخل. ولبعض

إمساكك عن أخيك مع لطف خير من بذل مع حيف.

7- الصداقة والأخوة والقرابة

ومن الكرم صلة الرحم. ومن يثق بك أو يرجو صلتك إذا قطعت قرابتك. والتجرم²⁰² وجهه

القطيعة.

¹⁹³ غناء السيل حيمه وغانا الرادي غنوا من باب قعد انتنا من الغناء.

¹⁹⁴ نوح البلاحة، 402: ... ليس كل طالب يصيب.

¹⁹⁵ يئوب: يعود.

¹⁹⁶ زاد الصالحات والنقوى، أو المراد إضاعة المال مع مفسدة للعاد بالاسراف في الشهوات وهو أظهر.

¹⁹⁷ نوح البلاحة، 402: سوف يأتيك ما قدر لك. التاجر مخاطر. ورب يسر أمني من كثير. لا خير في معين مهين. ولا في صديق ظنين.

¹⁹⁸ ساحل الدهر ما ذل لك قعوده. ولا تخاطر بشيء رجاء أكثر منه. وإياك أن تجمع بك مطية اللجاج.

¹⁹⁹ مهين إما بفتح الميم بمعنى حقير فإن الحقير لا يصلح لأن يكون معينا، أو بضمها بمعنى فاعل الإهانة فيعنيك وبهينك فيفسد ما يصلح.

والظنين بالطاء. للتهم نوبالضاد البخيل.

²⁰⁰ القعود بالفتح من الإبل ما يتعده الراعي في كل حاجته، ويقال للبكر إلى أن يبنى وللفضيل، أي ساحل الدهر مادام منقادا وخذ

حظك من قياده.

²⁰¹ اللجاج بالفتح: الخصومة أي أحذرك من أن تغليق الخصومات فلا تملك نفسك من الوقوع في مضارها.

²⁰² في الأصل، "الصدق آية للفة".

²⁰² في الأصل، "الترحم أو التحرم".

أحمل نفسك من أخيك عند صرّمه على الصلّة،²⁰³ وعند صدوده على لطف المسألة،²⁰⁴ وعند جموده على البذل،²⁰⁵ وعند تباعده على الدنوّ، وعند شدّته (19ب) على اللّين، وعند تجرّمه على الأعذار،²⁰⁶ حتّى كأنّك له عبد، وكأنّه ذو نعمة عليك. وإيّاك أن تضع ذلك في غير موضعه، أو أن تفعله بغير أهله.

لا تتخذنّ عدوًّ صديقك صديقاً فتعادي صديقك، ولا تعمل الخديعة، فإنّها خلُقٌ لسيئ. واحتض أحاك التصيحة، حسنة كانت أو قبيحة،²⁰⁷ وساعده على كل حال، وزلّ معه حيث زال. ولا تطلبنّ مجازاة أخيك وإن يُحسنى التراب (20) بفيك!

وخذّي على عدوك بالفضل! فإنّه أحرى للظفر.²⁰⁸ وتسلم بحسن الخلق. وتجرّع العيظ. فلإني لم أرّ جرعة أحلى منها عاقبة،²⁰⁹ ولا ألدّ منها معيّة.²¹⁰

ولا تصرم أحاك على ارتياب، ولا تقطعه دون استعتاب. ولئن لمّن غالظك فإنه يوشك أن يلسين لك.

ما أقيح القطيعة بعد الصلّة، والجفاء بعد الإحساء، والعداوة بعد المودة، والخيانة لمن اتّمتك، والعذر عن شتمّ لك. فإن أبر عليك بقطيعة فاستبق له من نفسك بقية (20ب) ترجع إن بدا له ذلك يوماً ما.²¹¹

ومن ظن بك خيراً، صدّق ظنه.²¹² ولا تمنعن حقّ أخيك اتكالا على ما بينك وبينه! فإنّه ليس لك بأخ من أضعت حقّه. ولا يكوننّ أهلّك أشقى الناس بك،²¹³ ولا ترغبنّ فيمن زهد فيك،²¹⁴ ولا يكوننّ أخوك على قطيعتك منك على صلته،²¹⁵ ولا يكوننّ²¹⁶ على الإساءة أقوى منك على الإحسان،²¹⁷ ولا على البخل أقوى منك على البذل، ولا على التقصير أقوى (21) منك على الفضل، ولا يكبر عليك ظلم من ظلمك. فإنّه إنّما يسعى في مضرّته وقد نفعلك. وليس جزءاً من سرّك أن تسوءه:

²⁰³ صرّمه: قطيعته، أي أزم نفسك بصلّة صديقك إذا قطعك الخ.

²⁰⁴ نجح البلاغة، 403: أحمّل نفسك من أخيك عند صرّمه على الصلّة، وعند صدوده على اللطف والمقاربة.

²⁰⁵ جموده: بخله.

²⁰⁶ نجح البلاغة، 403: وعند جرّمه على العذر.

²⁰⁷ نجح البلاغة، 403: وتجرّع العيظ فإنّي لم أر جرعة أحلى منها عاقبة ولا ألدّ معيّة. ولئن لمّن غالظك فإنه يوشك أن يلسين لك.

²⁰⁸ نجح البلاغة، 403: فإنّه أحلى الظفرين. وإن أردت قطيعة أخيك فاستبق له من نفسك بقية ترجع إليها إن بدا له ذلك يوماً ما.

ومن ظن بك خيراً فصدق ظنه. ولا تضعين حقّ أخيك اتكالا على ما بينك وبينه فإنه ليس لك بأخ من أضعت حقّه.

²⁰⁹ ظفر الانتقام وظفر التملك بالإحسان، والثاني أحلى وأربع فائدة.

²¹⁰ المغية بفتححتين ثم باء مشددة: بمعنى العاقبة، وكظم العيظ وإن صعب على النفس في وقته إلا أنّها تجد لذته عند الإفائة من العيظ، فللعفو لذّة إن كان في عمله، وللخلاص من الضرر للمعقب لفعل العيظ لذّة أخرى

²¹¹ بقية من الصلّة يسهل لك معها الرجوع إليه إذا ظهر له حسن العودة.

²¹² صدقه بلزوم ما ظن بك من الخير.

²¹³ نجح البلاغة، 403: ولا يكنّ أهلّك أشقى الخلق بك.

²¹⁴ نجح البلاغة، 403: ولا ترغبين فيمن زهد فيك.

²¹⁵ مراده إذا أتى أخوك بأسباب القطيعة فقابلها بموجبات الصلّة حتى تغلبه ولا يصح أن يكون أقدر على ما يوجب القطيعة منك على

ما يوجب الصلّة، وهذا أبلغ قول في لزوم حفظ الصداقة.

²¹⁶ نجح البلاغة، 403: ولا يكوننّ.

²¹⁷ نجح البلاغة، 403-404: ولا يكبر عليك ظلم من ظلمك، فإنه يسعى في مضرّته ونفعلك. وليس جزءاً من سرّك أن تسوءه.

8- في الرزق

الرَّزْقُ رزقان: ²¹⁸ رزق تطلبه، ورزق يطلبك، فإن لم تأته أذاك. ²¹⁹ واعلم أي بني! أن السدحر ذو صُروف. فلا تكن ممن تشتد لائمته، ويُقَلُّ عند الناس عذره. ما أفتح الخضوع عند الحاجة، والجفاء عند الغناء. إنَّما لك من دنياك ²²⁰ ما أصلحت به مَثُوك. ²²¹

فأنفق في حق ولا تكن (21ب) حازناً لغيرك ²²². فإن كنت حازعاً على ما تقلت ²²³ من يدك، ²²⁴ فاندِم على ما لم يصل إليك ²²⁵ واستدل على ما لم يكن بما كان! ²²⁶ فإن الأمور أشباه.

ولا تكفرونَ ذا نعمة! فإن كفر النعم ألم الكفر. واقبل العذر. ولا تكوننَ ممن لا ينتفع بالعمة إلا بما لزمه فأله. ²²⁷ فإن العاقل يتعظ بالأدب، ²²⁸ والبهايم لا تتعظ إلا بالضرب ²²⁹. اعرف الحق لمن عرفه لك رفيعاً كان أو وضعياً. (22أ) واطرح عنك واردات المموم، بعزائم الصبر وحسن اليقين.

من ترك القصد جار، ²³⁰ ونعم الحظ القنوع. ²³¹ ومن شر ما صاحب المرء الحسد. وفي القنوس التفریط. وفي الخوف من العواقب البقاء. والشح يجلبُ للملأمة، والصاحب مناسب. ²³² والصدیق من صدق عيِّبه. ²³³ والمهورى شريك العما. ²³⁴ ومن التوفيق الوقوفُ عند الحيرة. ونعم طارد الهَمَّ اليقينُ وعاقبته. (22ب)

²¹⁸ نجح البلاغة، 404: واعلم يا بني أن الرزق رزقان.

²¹⁹ نجح البلاغة، 404: ما أفتح الخضوع عند الحاجة والجفاء عند الغنى

²²⁰ في الأصل، "الدنياك"

²²¹ منزلتك من الكرامة في الدنيا والآخرة.

²²² لا تحرص على جمع المال ليأخذه الوارثون بعدك بل أنفق فيما يجلب رضاء الله عنك.

²²³ في الأصل، "تقلت".

²²⁴ تقلت بتشديد اللام أي تمخلص من اليد فلم تحفظه، فالذي يجزع على ما فاته كالذي يجزع على ما لم يصله، والثاني لا يحرص فينال فالجزع عليه غير لائق فكذا الأول.

²²⁵ نجح البلاغة، 404: فاجزع على كل ما لم يصل إليك.

²²⁶ نجح البلاغة، 404: بما قد كان.

²²⁷ في الأصل، "لربه فأله". وفي نجح البلاغة، 404: ولا تكونن ممن لا تنفعه العظة إلا إذا بلغت في إيلاسه.

²²⁸ نجح البلاغة، 404: فإن العاقل يتعظ بالآداب.

²²⁹ وبليه في نجح البلاغة، 404: اطرح عنك واردات المموم بعزائم الصبر وحسن اليقين. من ترك القصد جار.

²³⁰ القصد: الاعتدال. وجار: مال عن الصواب.

²³¹ نجح البلاغة، 404: من ترك القصد جار، والصاحب مناسب، والصدیق من صدق غيبه.

²³² يراعى فيه ما يراعى في قرابة النسب.

²³³ الغيب: صد الحضور أي من حفظ لك حقه وهو غالب عنك.

²³⁴ بليه في نجح البلاغة، 404: رب قريب أبعد من بعيد، ورب بعيد أقرب من قريب. والغريب من لم يكن له حبيب. "المهورى شريك

العناء" أيضا.

²³⁵ الكذب الذم. وفي الصدق السلامة، رب بعيد أقرب من قريب، وقريب أبعد من بعيد، وغريب من لم يكن له حبيب، لا يعلم²³⁶ من شقيق سوء ظن.

ومن حمي ظمأً. ومن تعدى الحق ضاق مذهبه.²³⁷ ومن اقتصر على قدره كان أبقى له.²³⁸ نعم الخلق التكرُّم. وألم اللوم البيغي عند القدرة. والحياء سبب إلى كل جميل. وأوثق العسوي (24)²³⁹ طلبك لذلك²⁴⁰ بتفهّمه وبتعلّمه لا بتورده الشبهات وعلو الخصومات. وابدأ قبل نظرك في ذلك بالاستعانة بملك عليه والرغبة إليه في التوفيق ونبد كل شائبة أدخلت عليك شبهة أو أسلمتكَ إلى ضلالة. فإذا أنت أيقنت أن قد صفا لك قلبك فحشع وتم وأيك واجتمع وكان همك في ذلك همًا واحدًا فانظر فيما فسرتُ لك. وإن أنت لم يجتمع لك رأيك (24ب).²⁴¹ آخر الشرّ، فإنك إذا شئت تعجّلتَه.²⁴² وأحسن إن أحبيت أن يحسن إليك.

واجتمل أخاك على ما فيه. ولا تكثر العتاب، فإنه يورث الضغينة،²⁴³ ويجر المغضة، واستعجب من رجوت اعتابه. وقطعة الجاهل تعدل صلة العاقل. ومن الكرم منع الحرم.

9- في الزوال والزمان

من كابر الزمان عطب، ومن نقم عليه غضب.²⁴⁴ ما أقرب النعمة من أهل البيغي، وأخلق بمن غدر أن لا (123) يوفي له.

التوقي أشد زلة، وعلّة الكذب أقيح علّة. والقلة ذلّة. والفساد يير الكثير. والاقتصاد في السير. وير الوالدين من أكرم الطابع. والخوف سر لخائف تُعقبُ ندما. والعاقل مَنْ وَعظته التجارب. ورسولك ترجمان عقلك. والهوى يجلو العمى. وليس مع الاختلاف اتلاف. ولن يهلك من اقتصد. ولن يفتقر من زهد. ينبغي عن امرئ نبيله.

ربّ (23ب)²⁴⁵ باحث عن حثفه. ما كل ما يُخشى يكون. ولرب هزل قد عاد جدًا.

²³⁵ في الأصل، "وعاقبه".

²³⁶ في الأصل، "تعدم".

²³⁷ نجح البلاغة، 404.

²³⁸ ويليّه في نجح البلاغة، 404؛ وأوثق سبب أخذت به سبب بينك وبين الله. ومن لم يبالك فهو عدوك قد يكون اليأس إدراكا إذا كان الطمع هلاكا. ليس كل عورة تظهر ولا كل فرصة تصاب. ورعا أخطأ البصر قصده وأصاب الاعمى رشده.

²³⁹ انظر بحار الأنوار، 232/74: "وأوثق العسوي التقوى".

²⁴⁰ انظر بحار الأنوار، 204/74: "فليكن طلبك لذلك...".

²⁴¹ انظر نجح البلاغة، 394-395؛ بحار الأنوار، 204/74: "...وإن لم يجتمع لك ما تحب من نفسك ومن فراغ نظرك وفكرك فاعلم أنك إنما تحبب العسواء، وتتورط الظلماء...".

²⁴² ويليّه في نجح البلاغة، 404-405؛ وقطعة الجاهل تعدل صلة العاقل. من أمن الزمان خانته، ومن أعظمه أهانته.

²⁴³ الضغنة: الحقد، وكذلك الضغينة. وضغن عليّ يضغُنُ ضغنا.

²⁴⁴ نجح البلاغة، 405: من أمن الزمان خانته، ومن أعظمه أهانته.

²⁴⁵ انظر، الخلمي، بحار الأنوار، 233/74.

من امر الزمان خانة، ومن تعظم عليه اهائنه ومن ترغم عليه ازعمه. ومن جلا اليه اسلمه. وليس كل من رمى أصاب.

وإذا تغير السلطان تغير الزمان. خير أهلك من كفاك. والمزاح يورث الضغائن. اعذر من اجتهد. وربما أكدى الحريص رأس الدين صحة اليقين. تمام الإخلاص تجنب المعاصي. (25) خير المقال ما صدقته الفعال. والسلامة مع الاستقامة. والدعاء مفتاح الرحمة.

بسل عن الرقيق قبل الطريق، وعن الجار قبل الدار.²⁴⁶ وكن عن الدنيا على قلعة! احتمل لمن أذل، واقبل عذر من اعتذر إليك، وخذ العفو من الناس، ولا تبلغ من أحد مكروها، وأطع أخاك وإن عصاك، وصله وإن جفاك. وورد نفسك السماح، وتخبر من كل شيء أحسنه، فإن الخير عادة. وإياك أن تذكر من الكلام (25ب) قدرا. وأن تكون مضحكا وإن حكيت ذلك عن غيرك.²⁴⁷ وانصف من نفسك قبل أن يتنصف منك.

10- في المرأة

إياك ومشاورة النساء! فإن رأيتن إلى أفن، وعزمهن إلى وهن.²⁴⁸ واكفف عليهن من أبصارهن بمحاجبك إياهن، فإن شدة الحجاب خير لك ولهن من الارتياح بهن.²⁴⁹ وليس خروجهن بأشد من دخول من لا تتق به عليهن.²⁵⁰ وإن استطعت ألا يعرفن غيرك فافعل.

ولا تملك المرأة من أمرك (26) ما جاوز نفسها.²⁵¹ فإن ذلك أنعم للحالما، وأرحم لبالحا، وأدوم لجمالها. فإن المرأة ربحانة وليست بقهرمانه.²⁵² ولا تعد بكرامتها نفسها، ولا تطعمها أن تشفع لغيرها،²⁵³ فيميل من شفعت له عليك.

ولا تطل الخلوة مع النساء فيملكك وتملهن. واستبق من نفسك بقية، فإن إمساكك عنهن وهن برين أنك ذو انتشار خير من أن يعثرن عليك بانكسار. وإياك والتغابر (26ب) في غير موضع الغيرة،²⁵⁴ فإن ذلك يدعو الصحيحة منهن إلى السقم. ولكن أحكم أمرهن. فإن رأيت ذنبا فعجل التكبر على الصغير والكثير. وإياك أن تغير الذنب فيهن العيب.

²⁴⁶ ويلى في فحج البلاغة، 405: إياك أن تذكر في الكلام ما يكون مضحكا وإن حكيت ذلك عن غيرك.

²⁴⁷ فحج البلاغة، 405.

²⁴⁸ الاذن بالتحريك: ضعف الرأي والوهن: الضعف.

²⁴⁹ فحج البلاغة، 405: فإن شدة الحجاب أبى عليهن.

²⁵⁰ فحج البلاغة، 405: "وليس خروجهن بأشد من إدخالك من لا يوثق به عليهن". أي إذا أدخلت على النساء من لا يوثق بأمانته فكانك أخرجتهن إلى غنظ العامة فأى فرق بينهما؟

²⁵¹ فحج البلاغة، 405: ولا تملك المرأة من أمرها ما جاوز نفسها فإن المرأة ربحانة وليست بقهرمانه.

²⁵² القهرمان الذي يحكم في الامور ويتصرف فيها بأمره. ولا تعد بفتح فسكون أي لا تجاوز بإكرامها نفسها فتكرم غيرها بشفاعتها.

²⁵³ ويلى في فحج البلاغة، ص، 405، وإياك والتغابر في غير موضع غيرة ...

²⁵⁴ التغابر: إظهار الغيرة على المرأة بسوء الظن في حالها من غير موجب.

وأحسن الممالك الأدب، وأقلل الغضب! ولا تُكثر العتب في غير ذنب، فإن استحق أحد منهم ذنبا فأحسن العقور. فإن مع العدل، أشد من الضرب (27) لمن كان له عقل. ولا تمسكن من لا عقل له! وخسف القصاص! واجعل لكل امرئ منهم عملا تأخذه به، فإنه أحرى ألا يتواكلوا.²⁵⁵

وأكرم عشيرتك! فإنهم جناحك الذي تطير به، وأصلك الذي تصير إليه. فإنك بهم تصول، وبهم تطول، وهم العدة عند الشدة. وأكرم كثرهم، وعُد على سفيههم، واشركهم في أمورهم، وتيسر عند (27ب) معسورهم؛ واستعن بالله. فإنه أكفى معين.

أستودع الله دينك ودينك، وأسأله خير القضاء في الدنيا والآخرة.²⁵⁶

²⁵⁵ يتواكلوا: يتكل بعضهم على بعض.

²⁵⁶ تمت الوصية بحمد الله تعالى وحسن توفيقه. كتبها النقمير إلى الله تعالى مباركشاه بن قطب غفر الله ذنوبهما في العشر الأول من شعبان المعظم سنة تسع عشرة و مئتي مائة حامدا لله تعالى على نعمه ومصليا على نبيه محمد وآله و مسلما تسليما. وصية علي، 28.

EK: 2 VASIYETİN TÜRKÇESİ

ALİ ALEYHİ'S-SELÂM'IN OĞLU MUHAMMED BİN EL-HANEFİYYE'YE VASİYETİ

(Allah Ondan Razı Olsun)

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla²⁵⁷

Ebû Hafs Ömer b. el-Fazl b. Ahmed el-Verrâk Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc'den, o Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer el-Haseni'den, o Ali b. Abdel es-Sûff'den, o el-Hasan b. Tarîf b. Nâsîh b. el-Hüseyin b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den o da el-Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'den nakille dedi ki: Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib Salevâtullahi aleyh Sıffîn'den Kûfelilerin yanına döndüğünde,²⁵⁸ oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye²⁵⁹ [1b] şöyle bir mektup yazdı:

Zamanın zorlu ve geçici olduğunu bilerek itiraf eden, ömrü geçen, zamana teslim olmuş, dünyayı ayıplayan, ölümlerin mekânında yurt tutan ve kısa zamanda onlara kavuşacak olan fânî babadan; bilmediği şeyi isteyen, helâk olanların yoluna düşen, hastalıkları isteyen, kötü günlere rehin olan, üzerine musibetler ok gibi yağın, dünyanın esiri, gururun taciri, şehvetine kapılmış, hüznülere dost olmuş, ölüme esir olmuş, afetlerin kendisini terk etmediği, başı sıkıntılı, [2a] hüznülere arkadaş, afetlerin yakını ve ölümlerin halifesi olan evlâda...

Dünyanın benden yüz çevirdiğini, zamanın bana galip geldiğini ve beni yendiğini anladım ve ahiretin bana yaklaştığını, kendimden başkasını düşündümediği, derdinin bütün insanların derdini unutturacak bir halde olduğunu gördüğümde bu hal bana yalancı olmayan bir gerçeği, şakaya gelmeyecek ciddi bir işi açıkladı. Seni kendimden bir parça olarak gördüm; [2b] hatta başına bir musibet

SÜİFD/24

126

²⁵⁷ Risalenin başında, "Bize bu doğru yolu gösteren Allah'a hamd olsun. Eğer Allah bize bu yolu göstermeseydi biz doğru yolu bulamazdık." ifadesi ve Osmanlı tuğrası ile birlikte bir mühür bulunmaktadır.

²⁵⁸ Subhî Sâlih burada kullanılan "Hâzırîn" ifadesini, Kûfe yakınlarında bir belde ismi olarak tasvir etmektedir. Ancak biz bunu tarih ve büldân kitaplarından teyit edemedik. Bununla birlikte "Kûfeliler" şeklinde tercüme etmeyi uygun bulduk. Bkz., *Nehc*, 391, 683.

²⁵⁹ Subhî Sâlih'in tahkikinde bulunmayan bazı ifade ve yorumlar için ayrıca bkz., Gölpinarı, Abdülbaki, *Hz. Ali, Nehcül-Belâğa*, İstanbul trz., 336 vd.; *Nehcül-Belâğa*, trc., Bekir Işık, Vesim Taylan ve Faruk Bozğöz, Ankara 1990, 343 vd.

gelse bana gelmiş olacak; ölüm sana gelmiş olsa, beni alacakmış gibi seni her Őeyim saydım da sana bu vasiyeti yazdım.

1. Dünya ve Ahiret Hakkında

Ey oğlum! Yaşasam da ölse de Allah'tan korkup sakınmanı, onun emri-ne itaat etmeni, kalbini zikri ile imar etmeni, onun emrine sımsıkı sarılmanı tavsiye ederim. Eğer Allah'ın yolunda gidersen, seninle Allah arasında bundan daha sağ-lam hangi bağ olabilir ki!

Kalbine nasihatlerle hayat ver! [3a] Zühd ile öldür! Yakın ile kuvvetlendir²⁶⁰ ve onu ölümü anmakla zelif et! Ona fâniliğini ikrar ettir! Dünyanın feci olaylarıyla basiret sahibi ki! Onu günlerin geçmesiyle olan kötülüklerden ve zamanın felâ-ketlerinden koru! Ona geçmişin haberlerini anlat ve senden öncekilerin başına gelenleri hatırlat! Onların diyarlarında, bıraktıkları eserler arasında gezip dolaş ve bıraktıklarını gör! Neler yaptıklarına, nerden göçüp ve nereye yerleştiklerine bak! Dostlarından ayrıldıklarını ve gurbete yerleştiklerini göreceksin. Kısa bir süre sonra sen de onlardan birisi gibi olacaksın. [3b] Öyle ise mekânını islah et! Ahiretini dünya karşılığında satma! Bilmediğin Şeyler hakkında konuşmayı, üzerine düşmediği halde söz söylemeyi terk et! Sapacağından korktuğun yola girme! Çünkü dalâlet karanlığında o yoldan kaçınmak, korkulara boğulmaktan daha iyidir. Ma'rûfu emredip, ona uyanlardan ol! Münkeri de dilinle ve elinle engelle! Münkeri isteyenlerden tüm çabanla uzak dur ve sakın! Allah yolunda hakkı ile cihat et! Hiçbir kınayıcının kınaması seni onun yolundan alıkoymasın! Her nerede olursan ol, hak yolundaki güçlüklerin en zorlusuna korkusuzca atıl! [4a] Dinde anlayış ve kavrayış sahibi ol! Kendini güçlüklerle ve kötülüklerle karşı sabretmeye ve diren-meye alıştırdı²⁶¹ Şüphesiz sabır ne güzel ahlâktır.

Her işinde Rabbine sığın! Böylece sağlam bir barınağa ve güçlü bir sığınağa sığınmış olursun. Rabbinden istediklerin konusunda ihlâslı ol! Çünkü vermek de almak da onun elindedir. Hayrı çok iste ve işin hayırlısını seçmekte çok dikkatli ol! Vasiyetimi iyice anla! Sana gösterdiklerimi görmezlikten gelme! Çünkü sözün en hayırlısı fayda verenidir.²⁶²

Ey oğlum! Senin ve benim yaşlandığımı ve zaafımın arttığını gördüğümden, [4b] gönlümdelikleri aktarmadan ecelim gelir, bedenimdeki gibi görüşümdede bir zayıflık olur ya da dünya fitnessinin bastırması veya hevâmın anlayışı engellemesi sonucu, söz dinlemeyen biri haline gelmemen ve mizacını düzeltmen için, önce-den vasiyetimi yazmaya karar verdim.²⁶³ Gencin kalbi boş bir toprağa benzer, ne ekersen onu kabul eder. Bu nedenle kalbin katılaşmadan ve kafası karışık hale gelmeden, henüz gençlik çağında tecrübelilerin birikimleri ve deneyimlerinden

²⁶⁰ Krş. Nehc, 392.

²⁶¹ Krş. Nehc, 393.

²⁶² Krş. Nehc, 393.

²⁶³ Krş. Nehc, 393.

sana yetecek miktarı edinmen için [5a] edebi öğretmeye başladım. Bu sayede sen aramadan edinmiş ve tecrübe devasıyla afiyet bulmuş olacaksın. Bunlardan bizim geçirdiğimiz tecrübeler sana açıkça anlatıldı. Ayrıca o günlerde bizim için belirsiz olan hususlar da sana aydınlatıldı.

Yavrucuğum! Başkaları gibi uzun ömürlü değilsem de onların hayatlarını inceledim,²⁶⁴ haberlerini tefekkür ettim, bıraktıkları arasında gezindim, nihayet onlardan biri haline geldim. Hatta her tecrübeli insanla birlikte yaşamış gibi oldum. [5b] Hallerinin durusunu bulanığında, faydasını zararlısından ayırdım. Senin için her işin zarifini özetledim ve güzelini hedefledim. Belirsiz olanlarını senden uzak tuttum. Müşfik bir babanın ilgilenmesi gereken hususlarla senin problemlerinin aynı şeyler olduğunu gördüm. Sen henüz gençsin, zamanın çok, iyi niyetli ve saf yürekli iken, böyle bir edep eğitimi, Aziz ve Celil olan Allah'ın kitabını, onun tevlini, [6a] İslâm'ın şeriatını, ahkâmını, helâlini ve haramını bir arada öğretmeyi hedefledim. Senin için bundan fazlasını vermiyorum. İnsanların hevâlarına uyup ihtilâfa düştükleri konulara senin de karışmandan korktum. Benim için, sana hatırlatmak istemediğim halde bu konuda söylenebilecek sözler, seni akibeti helâke götürecektir bir işe bırakmaktan daha iyidir.²⁶⁵ Allah'tan seni doğru yola iletmesini ve maksadına ulaşmada sana başarı lütfetmesini diliyorum. Bu gerekçelerle sana bu vasiyetimi yazdım.

Bununla birlikte bil ki oğlum, kendi boş fikir ve görüşlerinden vazgeçmen, beni en çok sevindirecek şeydir. [6b]²⁶⁶ Şayet bu türlü fikirleri terk etmezsen, şaşkınlığa kapılıp, karanlığa düşeceksin. Dini isteyen kişi ne şaşırır ne de karıştırır. Boş şeylerden uzak durmakta fayda vardır ve en iyisi budur. İşin başında ve sonunda sana söyleyeceğim şeyler bunlardır.²⁶⁷

Benim, senin, öncekilerin ve sonrakilerin İlahı, yerlerde ve göklerde olanın Rabbi olan Allah'a lâıyk olduğu ve gerektiği şekli ile hamd ettiğimi sana bildiririm. Ondandır nebimiz olan Hz. Muhammed'e Ehl-i Beyt'ine ve nebilere, kendilerine salât edenlerin duasıyla salât etmesini isterim. [7a] Allah'ın bize, duaya muvaffak kıldığı konularda, üzerimizdeki nimetlerini, duamızı kabul etmek suretiyle tamamlamasını niyaz ederim. Zira sâlih ameller ancak onun nimetleri ile tamama erer.

SÜİFD / 24
128 Ey oğlum! Sana dünyanın durumunu, ehline zevalini ve ahirete intikale dair haberleri bildirdim.²⁶⁸ Ahiretten ve ehli için orada hazırlanan şeylerden haberdar ettim, ibret alman için dünya ve ahiret hakkında misal vereceğim.²⁶⁹

Dünyayı tanıyan kimsenin durumu; harap bir evden, geniş ve otlığı bol olan yere yolculuk edene benzer.²⁷⁰ [7b] Onlar, genişlik ve bolluk diyarı yurtlarına

²⁶⁴ Krş. Nehc, 393.

²⁶⁵ Krş. Nehc, 394.

²⁶⁶ Krş. Nehc, 394-395.

²⁶⁷ Krş. Nehc, 395-396.

²⁶⁸ Krş. Nehc, 396.

²⁶⁹ Krş. Nehc, 396-397.

ve yerleŖecekleri evlerine gelmek için, yolculuğun zahmetine, dostlarından ayrılığa, yemeğin kıtlığı ve uykusuzluktaki yolculuğun meŖakkatlerine katlanırlar. Artık onlar için bu sıkıntılardan hiç birisi kalmaz, zorluk ve zarar da görmezler. Onlar için yaklaŖtıkları evlerinden ve yurtlarından daha sevimli baŖka bir Ŗey de bulunmaz. Dünyaya aldanan kimsenin durumu ise, nimeti bol, mamur bir evden, harap ve kıtlıktan kupkuru kesilmiŖ bir yere gen kimseye benzer. Onlar için önce buldukları yerden ayrılmak kadar kötü, [8a] o çirkin yere gitmek ve oraya sürülmek kadar korkunç bir Ŗey yoktur.

2. Âlim ve Cahiller Hakkında

Kendini âlimlerden saymaman için sana cehaletin eŖitlerini saydım. Ŗayet sana bilmediğin bir Ŗey gelirse bu sana zor gelir. Çünkü âlim bilmediklerinin arasında bildiklerinin çok az olduğunu fark eder, bununla kendisini cahil sayar da öğrendikleri ile ilim yolundaki gayreti artar, hâla ğrenci olarak kalır, isteği devamlı olur ve onun öğreneceği Ŗeyler bulunur, âlimlere saygılı olur, grŖlerinde sabit fikirli olmaz, gereksiz yere konuŖmaz ve yanılığya dŖmekten çekinir. [8b] Ŗayet bilmediği bir Ŗeyle karŖılaŖırsa bunun cehaletinden kaynaklandığını bilir ve bunu inkâr etmez. Cahil ise, bilmediği konuda kendisini âlim sayar, kendi fikriyle yetinir, âlimlerden uzak durur ve onları karalar, kendisine karŖı çıkanı hatalı kabul eder ve bilmediği konularda insanları yanılıŖ yöne sevk eder. Cahil olduğu konulardaki bilgileri reddeder ve yalanlar, cehaletinden dolayı "Ben böyle bir Ŗey bilmiyorum ve böyle bir Ŗey olduğunu kabul etmiyorum, olacağını da sanmıyorum [9a] ve benim bilmediğim halde böyle bir Ŗey nasıl olabilir ki!" der. Bu tür Ŗeyler cehaletiyle birlikte kendisine aŖırı güveninden, saplantısından ve bilgi eksikliğinden kaynaklanır. Böyle bir kimse cahillikten yararlandığı, bilmediği konularda inatçı olduğu ve ilim karŖısında büyüklük tasladđı halde bilmediği konularda karma karŖık dŖnceleri ile sana yararlı da olamaz.

Ey oğlum! Vasiyetimi anla ve nefsini kendin ile baŖkaları arasında tartı haline getir! Kendin için sevdiğini, baŖkaları için de sev! Kendin için çirkin gördüğün Ŗeyi baŖkaları için de kerih gr! Zulme uğramayı sevedeğin gibi, kimseye de zulmetme! Sana iyi davranılmasını istediğin gibi, baŖkalarına da iyi davran! [9b] BaŖkalarında irkin gördüğün Ŗeyi, kendinde de çirkin gr! Kendine yapılmasını istemediğin Ŗeyleri baŖkalarına yapma!²⁷¹ Bilmediğini söyleme, hattâ bildiğinin tamamını da söyleme! Kendine söylenmesinden hoŖlanmadıđın Ŗeyleri de söyleme!²⁷²

SÜİFD / 24

129

Bil ki! Kendini beğenmek doğru değildir ve gönüllerin afetidir. Maksadına kavuŖtuđunda, Rabbine karŖı daha büyük bir huŖ içinde ol!²⁷³

²⁷⁰ KrŖ. *Nehc*, 397.

²⁷¹ KrŖ. *Nehc*, 397.

²⁷² KrŖ. *Nehc*, 397.

²⁷³ KrŖ. *Nehc*, 397-398.

3. Ahirete Hazırlık Tövbe ve Dua Hakkında

Ey oğlum! Önünde uzun, aşılması zor bir yol ve büyük korkular var.²⁷⁴ Öyle ise [10a] yükü hafif bir omuzla birlikte iyi bir rehberliğe ve azağa ulaşmaya muhtaçsın.²⁷⁵ O halde gücünün üstünde bir yükü sırtına yüklemeye! Aksi takdirde bu sırtına yük ve üzerine sorumluluk olur. Yoksullardan ihtiyaç gününde, azığını yüklenecek birisini bulduğunda, bunu ganimet bil ve zengin iken senden borç istemesini değerlendir! Zor durumda kaldığında da verdiğini geri al!

Bil ki! Önünde ya cennete [10b] ya da cehenneme çıkan çetin bir engel var. Oraya varmadan önce kendine gel! Bil ki, dünyanın ve ahiretin tasarrufu elinde olan Yüce Allah, af dileyip dua etmene izin vermiş, kabul etmeyi de üzerine almıştır. Vermesi için istemeni, seni razı etmesi için de dilemeni emretmiştir. O, Rahimdir Kerimdir. Seninle kendisi arasına bir engel koymamıştır. O sana şefaate için seni bir başkasına muhtaç etmemiştir. Kötü işlerden sonra tövbe etmeyi de yasaklamaz. Cezalandırılacak suçu yüzünden kulumu ayıplamaz.²⁷⁶ Tövbe ile yöneldiğinde seni ayıplamaz ve yaptığın kötülüğün cezasını hemen vermez. Kötü bir duruma düştüğünde seni ifşa etmez, [11a] günah konusunda seninle tartışmaz, rahmetinden ümitsizliğe düşürmez, tövbe etmen konusunda seni zorlamaz, aksine tövbeni günahtan vazgeçmek olarak kabul eder. Yapılan kötülüğe bir misli ile, edilen bir iyiliğe de on misli ile karşılık verir.²⁷⁷ Tövbe ve rıza kapısını açar. Ne zaman istersen seni duyar, fısıltı ile yalvarıldığında da fısıltını işitir. O'na ihtiyacını söyler, gönlündekileri açar, dertlerini şikâyet eder, işlerinde yardım diler, insanlardan ve kendisinden gizlediğin her türlü konuda sıkıntılarını gidermesini istersin.²⁷⁸ [11b]

İhtiyacını istemeye izin vererek, hazinelerinin anahtarlarını eline verdi. Ne zaman dilerse hazinelerinin kapısını dua ile açarsın. Bunun için dualarında ısrarlı ol ki, sana rahmet kapıları açılsın!²⁷⁹ İcabetin gecikti diye ümitsizliğe kapılma! Çünkü verilen, istenenle ilişkilidir. Belki de isteyenin ecri artsın, isteyene daha çok verilsin diye icabetin gecikebilir. Bazen de bir şeyi istersin de verilmez. Ondan daha hayırlısı ya hemen ya da daha sonra verilir. [12a] İsteddiğin nice şeyler vardır ki, eğer verilirse dinin ya da dünyanın helâk olur. O halde sorumlu olduğun konularda seni ilgilendiren şeyleri iste!²⁸⁰ Bu durumda kimsenin kimseye vebali kalmaz. Bu tavrın iyi ile de sonuçlansa, kötü ile de sonuçlansa, Allah'tan mükâfatını alırsın. Şüphesiz Allah çokça affeden ve kerem sahibi olandır.

²⁷⁴ Krş. Nehc, 398.

²⁷⁵ Krş. Nehc, 398.

²⁷⁶ Krş. Nehc, 399.

²⁷⁷ Krş. Nehc, 399.

²⁷⁸ Krş. Nehc, 399.

²⁷⁹ Krş. Nehc, 399.

²⁸⁰ Krş. Nehc, 399-400.

4. Ölüme Hazırlık Hakkında

Ey oğlum! Dünya için değil ahiret için, bekâ için değil fenâ için, hayat için değil ölüm için yaratıldığını bill!²⁸¹ Ne kadar kalacağını bilmediğin bir evde, alınıp götürüleceğin bir durakta, [12b] ahirete varacağın bir yoldasın. Sen, korkan kim-senin kurtulamayacağı, sana erişmesi kaçınılmaz olan, sonunda mutlaka tadacağın ölümün avısın. Tövbe etmen gerektiğini düşündüğün halde kötü bir iş yaparken ölümü tatmaktan kork ki, ölüm gelip tövbe ile aranı açmasın!²⁸² Eğer böyle olmazsan, kendini helâk ettin demektir.

Ey oğlum! Ölümü anmayı çoğalt, sana gelinceye kadar onu hatırında tut, ona karşı hazırlıklı ol! Gafil bir durumda iken ona yakalanma! Ahireti, orada bulunan nimetleri [13a] ve elim azabı hatırlamayı artır! Çünkü bu seni dünyada zahitleştirir ve onun gözündeki değerini düşürür. Allah bu konuda seni uyardı, sana nasihat etti ve dünyanın kötülüklerini açık gösterdi. Dünya ehlinin dünyaya üşüşüp onu baki imiş gibi görmesi sakın seni aldatmasın! Onlar ancak havlayan köpekler, av peşinde koşan canavarlar gibidirler. Biri diğerine havlar, üstün olanı zayıf olanını yer, büyüğü küçüğünü kahreder. Onlar, [13b] bir kısmı bağlı, bir kısmının da bağları çözülmüş, boş bir vadide, gözeten çobanı ve bakını olmayan, meraya salınmış develer gibidirler. Orada oynamaya dalmış, arkaalandakini (ahireti) yavaş yavaş unutmuşlar ve karanlık ölüm gelip çökmüştür. Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, oradan ayrılmaları çok yakındır.

Bil ki! Bineği gece ile gündüz olan kişi, duruyor olsa da zaman onu alır götürür. Zikri yüce olan Allah dünyanın harap, ahiretin de mamur olmasını ister.

Ey oğlum! Dünya ile ilgili zahit olmanı istediğim konularda zahit olursan, [14a] dünyaya karşı kendini bilmiş olursun. Nasihatini kabul etmessen bile yine de seni dünya konusunda uyarırım. Kesinlikle iyi bil ki, dünyalık emeline ulaşamaz ve ecelinden kaçamazsın.²⁸³ Şüphesiz senden öncekilerin olduğu yolda olduğunu yakinen bilmeni isterim.²⁸⁴ Öyleyse isteklerini gözden geçir ve tamahkâr olma! Nice istek vardır ki, insanı kavgaya götürür. Her isteyen kurtulamaz, kazancını güzel (helal) tutan da muhtaç olmaz.

5. Yöneticilerle İlişkiler ve İstemek Hakkında

SÜİFD / 24

131

Nefsin seni aşağılık isteklere çağırsa bile, ona böylesi şeylere yönelmemle ikram et! Çünkü kendini zelil etmekle hiçbir şey kazanamazsın. [14b] Allah seni hür olarak yaratmışken, başkalanna kul olma! Şerle gelen hayra, hayır denmez, zorlukla gelen kolaylığa da kolaylık denmez.

Aç gözlülük ile yola çıkmaktan sakın! Çünkü o seni hızla helâk suyunun başına götürür. Eğer yapabilirsen, Aziz ve Celil olan Allah'la arana bir nimet sahibi

²⁸¹ Krş. Nehc, 400.

²⁸² Krş. Nehc, 400.

²⁸³ Krş. Nehc, 401.

²⁸⁴ Krş. Nehc, 401.

sokma. Çünkü sen, ancak payını alacak, nasibine ulaşacaksın. Her ne kadar her şey [15a] Allah'tan ise de, Allah Teâlâ'dan gelen az şey, yarattıklarından gelen çok şeyden daha büyük ve daha yücedir.²⁸⁵

Eğer düşünürsen -En güzel misal Allah'a aittir- meliklerden isteyip de elde ettiğin şeylerde seni küçültme, değersiz ve bayağı şeylerden, sana ulaşan şeylerin çoğunda bir utanma olduğunu fark edersin. Sen dinini ve namusunu bir bedel karşılığı satan değilsin. Aldanan kişi Allah'tan gelecek nasibini kaybedendir. Dünyadan sana geleni al! Sana ulaşmayana da minnet etme! Şayet yapamazsan, bunu istemeye devam et ki, kazancın olsun! Seni dinin ve namusundan uzaklaştıracak kişilere yaklaşmaktan sakın ve yöneticilerden uzak dur! [15b] Şeytanın aldatmalarından kendini güvende görüp, ne zaman bir sapıklık görsem onu defederim demel! Çünkü senden öncekiler işte böyle helâk oldular.

Şüphesiz Ehl-i kible ahirete inanmışlardır. Onlardan bazılarının ahiretini dünyaya sattıklarına kanaat getirirsen, bunun hiçbir kimse için iyi olmayacağını bilmelisin. Böylelerini şeytan hilesi ve tuzağı ile aldatır da, ancak değersiz bir dünya metali karşılığında, içinde helâk olacağı şeye atar. Onu bir şeyden diğerine sürükleyerek Allah'ın rahmetinden ümit kestirir, İslâm'ın ve [16a] ahkâmının zıddına olan şeylerin içine atar.

Senin nefsin dünyayı ve sultanlara yakın olmayı ister. Söylediklerimin içinde, senin iyiliğine olan ama sana yasaklanan şeyleri de seversin. Bu durumda diline hâkim ol! Çünkü kızgınlık anında yöneticilere yakın olmanın değeri kalmaz. Onların hallerini sorma, geçimsizliklerinden söz etme ve aralarına katılma! Pişman olmaktansa susmakta selâmet vardır. Susmakla yapacağı yanlışın pişmanlığı, konuşmaktan kaynaklanan ve vakti geçmiş pişmanlığından daha iyidir. Bu, bir kabin içinde olanı, ağzını bağlamadan korumaya benzer. Elinde olanı korumak, [16b] başkasının elinde olanı istemekten daha iyidir.

Güvenilir olmayan kimseyle konuşma! Yalancı olabilir ve yalan bir zillettir.. Dolayısıyla yalandan ve yalancılardan uzak dur.

6. Güzel Ahlâk Hakkında

Kanaatle birlikte olan iyi bir tedbir, israfla birlikteki çokluktan daha iyidir.²⁸⁶

SÜİFD / 24

Ümitsiz kalmak, insanlardan istemekten daha iyidir.

132

İffetli bir sanatkar olmak, günahkar bir zengin olmaktan daha iyidir. Kişi kendi sırnı en iyi kendisi saklar, pek çok çalışanın çalışması kendisine zarar verir.

Çok konuşan boş konuşur, tefekkür eden basiretli olur.²⁸⁷ [17a] Salih insandan dost edinmek, kişinin en büyük şansıdır. Hayır ehline yakın ol! Böylece

²⁸⁵ Krş. Nehc, 402.

²⁸⁶ Krş. Nehc, 402.

²⁸⁷ Krş. Nehc, 402.

sen de onlardan olursun. Şerlilerden uzak dur! Böylece onlardan uzaklaşmış olursun.²⁸⁸

Sû-i zanna kapılma! Haram ne çirkin şeydir. Zayıflara zulmetmek, zulmün en çirkinidir. İstenmeyen şeylere karşı sabırlı davranmak kalbi korur. Yerinde gösterilmeyen şefkat, şefkat değil şiddet olur. Bazen ilaç hastalığın kaynağıdır.

Bazen ehil olmayıp da nasihat veren, nasihat isteyeniyi kandırır. Arzularına kapılıp onlara bel bağlamaktan sakın! Çünkü onlar [17b] ahmaklığın sermayesi, dünya ve ahiretin hayal kırıklığıdır.²⁸⁹

Ateşin odunu temizlediği gibi sen de kalbini edeple temizle! Geceleyin odun toplayan ya da yoldaki toz toprak gibi olma! Tecrübelerini artır! Başına gelenlerin en hayırlısı, sana en çok ders verendir.

Yumuşak huyluluk asalettendir. Sıkıntıya düşmeden fırsatları değerlendir! Azimden kararlılık doğar. Gevşeklik mahrumiyetin sebeplerindedir.

Her isteyen istediğine kavuşamaz. Her giden [18a] geri dönemez. Azığı olmamak, fesattandır. Her işin bir sonu vardır. Çoğu yol gösteren aslında yanlış yönlendirir. Ne zayıf bir yardımcıda ne de şüpheli bir arkadaşta hayır vardır. Şüpheli şeyler için geceler boyu bekleme! Sabırlı olan efendi, anlayışlı olan da, bolluk bereket içinde olur.

Hayır ehline kavuşmak kalbi imar eder, zamanı kolaylaştırır, seni, sana kolay gelen şeylere yönelterek, zamanı da kolaylaştırır.

Günahta ısrarcılıktan sakın! Şayet bir kötülük işlersen, tövbeyi onun mahvedicisi yap! Sana ihanet edilse bile, [18b] sen emanet edilene ihanet etme!

Dostun senin sırnını ifşâ etse bile sen onun sırnını ifşâ etme! Dostunun güvenini satma/umudunu boşa çıkarma! Bir şeyi hak ettiğinden daha fazlasıyla isteyerek tehlikeye atma! O sana kısmetin olarak gelecektir.

Ticaretle uğraşan kimse risk alan kimsedir.²⁹⁰ Faziletli davran ve karşılık vermede güzel olanı tercih et! İnsanlara güzel şeyler söyle! Kendin için güzel gördüğün şeyleri insanlar için de güzel gör, kendin için çirkin gördüğün şeyleri onlar için de çirkin gör! Şüphesiz elde etmek için acele ettiğin şey sana az gelebilir ve makbul gördüğün şeyden pişman da olabilirsin.

Bil ki! Saygın ve vefalı olmakla birlikte, [19a] kınanmak da vardır. Yüz çevirmek kinin belirtisidir. Aşırı hastalıklı olmak cimrilüğün alâmetidir. Arkadaşına tatlı dille yardımcı olamayacağını söylemen, başa karmakla birlikte iyilik yapmaktan daha hayırlıdır.

²⁸⁸ Krş. Nehc, 402.

²⁸⁹ Krş. Nehc, 402.

²⁹⁰ Krş. Nehc, 402-403.

7. Dostluk Kardeşlik ve Akrabalık Hakkında

Sıla-ı rahim saygıdandır. Sen akrabalarıyla bağıni kesersen sana kim güvenip de ilişkilerini sürdürülebilir?! Mahrum kılmak, ayrılığa yol açar.

Kardeşin sana sila-i rahmi kestiğinde, iyilik etmediğinde, yakın iken uzaklaştığında, yumuşak iken sert davrandığında, [19b] mazeretsiz yere bir kabahat işleyip de, sanki sen onun kuluymuşsun da, o senin efendinmiş gibi davrandığında, kendini kardeşinin bu davranışlarına katlanmaya zorla! Yaptığın şeyi yerli yerince yap! Lâyük olmayana da bunu yapma!²⁹¹

Dostunun düşmanını dost edinme! O zaman dostuna düşman görünmüş olursun. Onunla ilişkilerini kesip koparma! Çünkü bu kötü bir ahlâktır. Kardeşine nasihatini tutsa da, tutmasa da nasihat ver! Ona her durumda yardım et! Onunla gittiği yere kadar git! Ağzını toprakla doldursa bile, kardeşinin cezalanmasını sakın isteme! [20a]

Düşmanına karşı faziletle davran! Çünkü zafer için doğru olan budur. Güzel ahlâkla selâmete çıkarsın. Kinini içine atmalısın (yutmalısın), zira ben bundan daha tatlı bir yudum görmedim.²⁹²

Şüpheli bir şeyden dolayı kardeşinle ilişkini askıya alma! Duygularını açık ona sitem etmeden ilişkini de kesme! Sana kaba davranana sen iyi davran! O zaman o da sana iyi davranır.

Akrabalıktan sonra sila-i rahmi kesmek, kardeşlikten sonra yabancı olmak, dostluktan sonra düşmanlık, sana güvenen kimseye ihanet etmek, sana hakaret eden kimseden af dilemek zorunda kalmak ne kötüdür. Eğer seninle ilişkisini kesecek olursa, bir gün fikir değiştirdiğinde, gönlünde ona dönüp gidebileceğin [20b] bir yer ayır!

Senin hakkında iyi düşünenin zannını boşa çıkarma! Kardeşinin hakkını inkâr etme! Seninle kardeşin arasında olan güvene dayanarak, onu hakkından mahrum etme! Zira kendisine haksızlık ettiğin kişi, senin kardeşin olmaz. Ehlin sana karşı insanların en kötüsü olmasın. Senden uzak duran kişiye rağbet etme! Kardeşin seninle bağlarını kesmesin! Senin iyiliğinden daha fazla kötülüğü, senin cömertliğinden daha fazla cimriliği, senin erdeminden daha fazla kusuru olmasın! [21a] Sana zulmedenin zulmünü gözünde büyütme! Çünkü o kendisinin zararına, senin de lehine çalışmaktadır. Seni sevindirenin karşılığı ona kötü davranman değildir.

8. Rızık Hakkında

Rızık senin aradığın ve seni arayan olmak üzere iki türdür. Sen ona gitmesen de o sana gelir.²⁹³ Ey oğlum! Bil ki, zaman akıp gider. Pişmanlığı artarlardan ve mazereti halk arasında dolaşanlardan olma! İhtiyaç halinde iken alçalmak ve

²⁹¹ Krş. Nehc, 403.

²⁹² Krş. Nehc, 403.

²⁹³ Krş. Nehc, 403-404.

zenginken sıkıntı çekmek ne kötüdür. Dünyadan kazandığın, ahirette karşına çıkacak olandır.

Doğru yolda infak et! [21b] Kendinden başkası için biriktirme! Elinden kaçırdığına üzüleceksen, sana ulaşmayan şeyler için hayıflan! Olmayanı olup bitenden çıkar da anla! Çünkü işlerin hepsi birbirine benzer.²⁹⁴

Nimet sahibine karşı nankör olma! Çünkü nimeti inkar, küfrün acısıdır. Özürleri kabul et! Zorlanmadıkça öğüt almayanlardan olma! Çünkü akıllı kişi edepli bir biçimde öğüt alır. Hayvanlar ise, dayakla akıllanır. İster itibarlı ister sıradan birisi olsun, sana değer verene sen de değer ver! [22a] Gelen sıkıntıları büyük bir sabır ve sağlam bir imanla gider!

Tutumluluğu terk eden haddi aşmıştır. Kanaat ne güzel bir huydur. Haset, insanın en şerli arkadaşıdır. Ye'se düşmek aşırılıktır. Akıbetten korkmada beka vardır. Kıskançlık düşmanlığı, dostluk yakınlığı celbeder. Dost sen yokken de dostluk gösterendir. Hevâ körlüğün ortağıdır. Belirsizlik zamanında karar verebilmek Allah'ın yardımındandır. Yakın, sonucu ne güzel bir sıkıntı gidericidir. [22b] Nice yalan vardır ki, kınanmayı hak eder. Doğrulukta kurtuluş vardır. Nice uzak, yakından daha yakındır, nice yakın, uzaktan daha da uzaktır. Garip, hiçbir dostu olmayan ve dostlarının sû-i zannından kurtulamayan kimsedir.²⁹⁵

Kızgınlıkla hareket eden susuz kalır. Hakka karşı gelenin yolu daralır. Had-dini bilenin değeri baki kalır. Cömertlik ne güzel bir ahlâktır. Kudretli birisinin haddi aşarak zulmetmesi, daha sonra pişman olmasına yol açar. Hayâ bütün güzel şeylerin sebebidir. Takip edebileceğin en güvenli yol, [24a] kuşkulara kapılarak ve tartışmalara dalarak değil, anlayarak ve öğrenerek bunu elde etmeye çalışmandır. Bu konudaki arzun Rabbinden yardım istemek ve seni başarılı kılmasını dilemekle olsun, sana musallat olan ve seni sapıklığa götüren her türlü şüpheye dalmakla değil! Bir de görürsün ki, kalbin arlaşmış, huşûya kavuşmuş, düşüncen istikrara ermiş ve derlenmiş, toparlanmış, bu konudaki gayretin de tek bir gayret haline gelmiştir. Şayet bu konuda fikrin derlenip toparlanmazsa [24b]²⁹⁶ kötülüğu ertele! Dilediğin zaman onu erkene alabilirsin. Sana iyi davranılmasını istiyorsan sen de iyi davran!

Kardeşine karşı güzel huy sergile! Fazla kınama çünkü bu kini doğurur, mahrumiyeti çeker ve cezalandırılmasını istediğin kişinin sana karşı gazabına sebep olur. Cahilden uzak olmak, akıllıyı ziyaret etmeye denktir. Haramdan sakınmak Allah'ın ikramındandır.

²⁹⁴ Krş. *Nehc*, 404.

²⁹⁵ Krş. *Nehc*, 404-405.

²⁹⁶ Krş. *Nehc*, 395.

9. Zaman Hakkında

Kim zamanla inatlaşırsa zarar görür. Kim ondan intikam almaya çalışırsa, gazaba uğrar. Azgınlık ehlinde intikam almanın vakti çok yakındır. Aldatana vefâ göstermemek ne kadar da uygundur. [23a]

Müttakkî gibi görünen kimsenin ayağının kayması en kötü olanıdır. Yalancının hastalığı ise en kötü hastalıktır. Azlık zillettir. Fesat çoğu insanı yok eder. İktisatta kolaylık vardır.

Anne babaya iyilik etmek insanın asaletindedir. Korkaklık insanın pişmanlığına yol açan bir sırdır. Akıllı, tecrübelerden nasihat alan kimsedir. Rehberin aklın olsun, hevâyâ tâbî olmak körlüğü doğurur. İhtilafta birlik olmaz. İktisat eden helâk olmaz. Zahit olan fakirlik görmez. İnsanın şerefli olması gerekir.

Ölümünü arayan nice [23b] kişiler vardır. Korkulan her şey korkanın başına gelir. Nice şaka olsun diye söylenen şey gerçek olur.

Kim zamandan emin olursa zaman ona ihanet eder. Kim ona büyüklük taslamaya çalışırsa zaman onu aldatır. Kim de onu yönetmeye çalışırsa o onu yönetir.²⁹⁷ Kim ona sığınırsa güvende olur. Her ok atanın oku hedefine varmaz.

Sultan değiştiğinde zaman da değişir.²⁹⁸ Yakının hayırlısı sana yetendir. Mizah kini doğurur. Çalışanı mazur gör! Belki de hırsta cimri davranmak, dinin başı ve yakının sıhhatidir. Tam bir ihlâs günahlardan korur. [25a] Sözün hayırlısı, fillerin kendisini tasdik ettiğidir. Kurtuluş doğru yoldadır. Dua rahmetin anahtarıdır.

Yola çıkmadan önce yoldaşı, eve girmeden önce komşuyu ara! Dünyadan kendini sakın! Sana yol gösterene katlan! Senden özür dileyenin övrünü kabul et! İnsanları affet! Kimseden çirkin bir şey nakletme! Sana isyan etse de kardeşine itaat et! Seni gücendirse de sen onu ara sor! Nefsini affetmeye alıştır! Her şeyin en güzelini seç! Çünkü hayırlı olan fitrattandır. [25b] Çirkin ve boş söz söylemekten sakın! Senden başkasından nakletsen bile güldürecek söz söyleme! Acınacak hale düşmeden önce nefsinden uzaklaş!

10. Kadınlar Hakkında

Kadınlara danışmaktan sakın! Onların reyleri zayıf, azimleri gevşektir. Onların bakışlarından örtünle sakın! Çünkü hicabın çokluğu hem onlar için hem de senin için şüphe bakımından daha hayırlıdır. Kadınların, güvenmediğin kişilerin yanına çıkmaları, güvenmediğin kişilerin kadınların arasına karışmasından daha iyidir. Senden başkasını tanımamalarını sağlayabiliyorsan, bunu yap!

Kadına [26a] yapabileceğinden daha fazla iş yüklemek! Çünkü bu narin olmasını, zihninin rahatlığını ve güzelliğinin devamını sağlar. Zira kadın bir çiçektir, hizmetçi/güçlü değildir. Kadını kendi yüceliğinden başka bir yerde görme! Kendi-

²⁹⁷ Krş. *Nehc*, 405.

²⁹⁸ Krş. *Nehc*, 405.

sinden başkasına da şefaataçı yapma! Şefaata ettiğî kimsenin lehine, senin aleyhine meyledebilir.²⁹⁹

Kadınlarla uzun süre başbaşa kalma! Aksi takdirde ya seni usanırılar ya da sen usanırsın. Kendine belirli bir zaman ayır! Çünkü seni iradene sahipken görmeleri ve bu durumda onlardan uzak kalman, onlara kapılmış bir vaziyette görmelerinden daha hayırlıdır. Kısılanacak yerden başka yerde [26b] kısıkançlığa kalkışma! Çünkü bu, onlarda şüpheyi doğurabilir ve doğruyu eğri gösterebilir. Onların işlerini sağlam yap! Eğer büyük ya da küçük bir günah görürsen uyarmakta aceleci davran! Günaha karşı müsamahakâr davranma! Çünkü bu yenilerin kapı açar.

Emrinde olan kölelere karşı iyi davran ve kızgınlığını azalt! Günahın olmadığı yerde onları çok azarlama! Eğer birisi bunu hak ederse affederek güzellik göster! Çünkü akli olan kimseye adaletle davranmak, dövmekten daha etkilidir. [27a] Akli olmayan kimseyi yanında tutma! Kısasta aceleci davranma! Herkese yapabileceği işi ver! Böyle yapman tembellik göstermemeleri bakımından daha iyidir.

Akrabalarna iyilik et! Çünkü onlar kendisiyle uçtuğın kanatlarıdır. Onlar senin kendilerine bağlı olduğun asıllarıdır. Onlarla yapacağın işlerin üstesinden gelirsın. Aynı şekilde onlar, zor zamanındaki desteğindirler. Onların çoğuna ikramda bulun! Düşkünlerine yardım et! İşlerinde onlara katıl! [27b] Sıkıntılı zamanlarında zorluklarını kolaylaştır! Allah'tan onlar için yardım dile! Çünkü yardımcılar olarak o yeter!

Seni dininde ve dünyanda Allah'a emanet ediyorum. Dünyada ve ahirette sana hayırlı bir son diliyorum.³⁰⁰

BİBLİYOGRAFYA

Vasiyyetü Ali (a.s.) li Veledihî Muhammed b. el-Hanefîyye, Üçüncü Ahmet Kütüphanesi, No: 2375.

Ahmed Molla Muhammed, *Vasiyyetü'n-Nebi li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib ve li Ehli Beytihi ve Vasâyâ el-İmâm Ali İld Veledihî'l-Hasan ve'l-Hüseyn*, Dımeşk 1426/2005.

Allâme Şeyh Ağa Bozork et-Tahrâni (1389/1969), *ez-Zerîa İld Tesâñifi's-Şîa*, Beyrut 1403/1982.

Atalan, Mehmet, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdik'in Yeri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.

el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (276/889), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk., Abdülazîz ed-Dürî, Beyrut 1397/1978; thk., Süheyl Zekkâr, Riyad ez-Zirikî, Beyrut 1417/1996.

el-Berkî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid (274/887), *Ricâl*, Tahran 1383/1963.

²⁹⁹ Krş. Nehc,405.

³⁰⁰ Allah Teâlâ'nın hamdi ve hüsn ü tevfiği ile vasiyyet bitti. Bu risaleyi 719/1319 yılının Şaban ayının ilk onunda, Fakîrullah Mübârekşâh b. Kutub yazdı. Allah günahlarını bağışlasın. Allah'ın nimetlerine hamd, nebîsi Muhammed ve âline ve Müslümanlara selâm olsun. *Vasiyyet*, 28a; Krş. Nehc, 406.

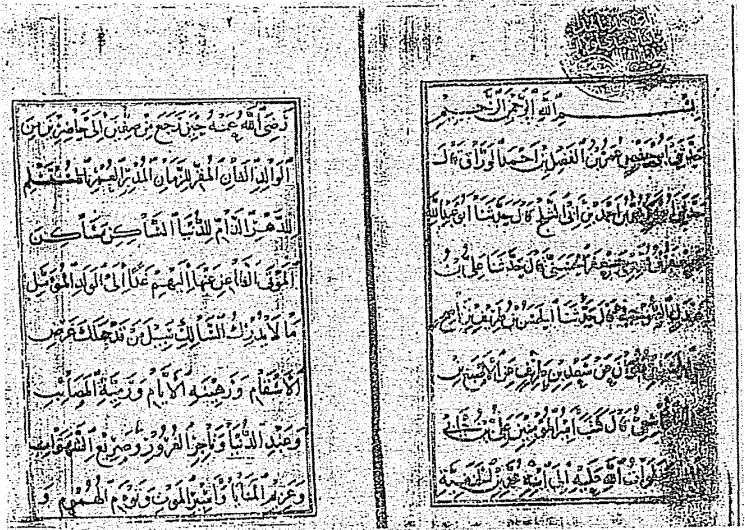
- , *el-Mehdsin, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye*, Kum 1371/1951.
- Bozan, Metin, *İmamîyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- el-Câhiz, Ebû Osman b. Amr b. Bahr (255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Fıkr, 1968.
- Dalkıran, Sayın, "Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Firkalar", *Dini Araştırmalar*, Ankara 2004.
- Derman, M. Uğur, "Hattat", *DİA*, İstanbul 1997.
- Ebû Ca'fer Şeyh Sadık, Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâbeveyh (381/991), *Kitâbü'l-Hisâl*, Kum 1403/1982.
- Ebû Gâlib ez-Zürârî (368/978), *Ricâl*, 1411/1990.
- el-Erbilî, Ali b. İsâ, *Keşfü'l-Gımmе*, Tebriz 1381/1961.
- Habîb, *Hatt u Hattâtdân*, Kostantiniyye 1305.
- Hasan b. Muhammed (100/718), *Kitâbü'l-Ircâ*, thk., Josef Van Ess, "Das Kitâb al-Irgâ' Des Hasan b. Muhammed b. al-Hanafîyya", *Arabica*, 1974, (21/20-52).
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali (463/1070), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut trz.
- el-Hazzâz el-Kummî er-Râzî (400/1009), *Kifâyetü'l-Eser fi'n-Nass ale'l-Eimmeti'l-İsnâaşer*, thk., Seyyid Abdüllatif el-Hüseyinî, Kum 1401/1980.
- el-Hillî, Ali b. Tâvûs (664/1265), *İkbâlü'l-A'mâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran 1367/1947.
- el-Hillî, İbn Mutahhar, Allâme Cemâlüddîn Hasan b. Yûsuf (726/1325), *Ricâl*, Kum 1411/1990.
- İbn A'sem el-Küfî, Ebû Muhammed Ahmed (314/926) *Kitâbü'l-Fütüh*, Beyrut 1406/1986.
- İbn al-Muqaffâ "Conseiller" du Calif, Charles Pellat, Paris 1976.
- İbn Asâkîr, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillah (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk., Muhibbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Ğarâme el-Ömerî, Beyrut 1415/1995.
- İbn Dâvûd, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Hasan b. Ali el-Hillî, (707/1307) *Kitâbü'r-Ricâl*, Tahran 1383/1963.
- İbn Ebi'l-Hadîd, Ebû Hamîd İzzeddîn Abdülhamîd b. Hibetullah (656/1258), *Şerhu Nehci'l-Beldğa*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Necef trz.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.
- İbnü'l-Hür Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşğarî Hür el-Âmilî, (1104/1693), *Tafsiü Vesdîli's-Şîa*, Kum 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk., İhsân Abbâs, Beyrut 1388/1968.
- İbn Şu'be el-Harrânî (4/10 Asır), *Tuhefû'l-Ukûl an Âli'r-Rasûl*, thk., Ali Ekber el-Ğıfârî, 1404/1983.
- İbn Tâvûs, Radıyyüddîn Ebi'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed (664/1265), *Keşfü'l-Mehacce li Semrati'l-Mühce*, Necef 1370/1950.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhâyy Ebu'l-Felâh (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zehbe fi Ahbârî men Zehbe*, Beyrut 1988.
- el-Keşşî, Muhammed b. Amr (350/961 civarı), *er-Ricâl*, Meşhed 1348/1929.
- Korkmaz, Siddik, *Tarihîn Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.
- el-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1365/1945.
- Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihî Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmîyât*, Ankara 2000.

- , "İlk Mürcü Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ", AÜİFD, Ankara 1998.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkir b. Muhammed Takî b. Maksûd, (1110/1698) *Bihdru'l-Envâr, el-Câmiatü li Düreri Ahbârî'l-Eimmetü'l-Athâr*, Beyrut 1403/1983.
- el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *İsbâtü'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1409/1988.
- , *Mürüccü'z-Zehbe ve Meâdinü'l-Cevher*, thk., Abdülemîr Ali Mehennâ, Beyrut 1991.
- el-Mizzî, Yûsuf b. Zekî (742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk., Beşşâr Awwâd Marûf, Beyrut 1400/1980.
- el-Muhaddis en-Nürî (1320/1902), *Müstedrekü'l-Vesâil*, Kum 1408/1987.
- Müfid, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed (413/1022) *el-Erdâli*, Kum 1413/1992.
- Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâtin*, İstanbul 1928.
- en-Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed (450/1058), *Ricdü'n-Necâşî*, thk., es-Seyyid Mûsâ eş-Şebîrî, Kum 1418/1997.
- Onat, Hasan, *Ermevîler Devri Şîr Hareketleri ve Günümüz Şiirliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- Sankaya, M. Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001.
- Salâhaddîn el-Müneccid, "Arapça Yazmaların Neşir Kaideleri", trc., Mehmet Hatipoğlu, AÜİFD, Ankara 1966.
- Seyyid Razî, Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed (406/1015) *Nehcü'l-Beldâğ*, thk., Subhî Sâlih, Beyrut 1387/1967.
- , trc., Abdülbaki Gölpınarlı İstanbul, Der Yayınları, trz.
- , trc., Bekir Işık, Vesim Taylan, Faruk Bozğöz, Ankara 1990.
- Şeyh Ali en-Nemâzî eş-Şahrûdî (1405/1984), *Müstedrek Sefînetü'l-Bihâr*, thk., Şeyh Hasan b. Ali en-Nemâzî, Kum 1419/1998.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire trz.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1607), *Ricdü'l-Şeyh et-Tûsî*, Necef 1381/1961.
- el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ (322/933), *Duafâü'l-Ukaylî*, thk., Abdülmuti' Emîn Kal'acî, Beyrut 1404/1984.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt, İslâm Tarihinde Ali-Fatma Evladı (260/873'e Kadar)*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Varol, M. Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Kavramsal Boyut*, Yediveren Yayıncılık, Konya 2004.
- ez-Zerendî, Cemâleddîn Muhammed b. Yûsuf b. Hasan b. Muhammed el-Hanefî (750/1349), *Nazmü Düreni's-Sâmitîn*, 1377/1985.
- Zirikî, Hayreddin (1396/1976), *el-A'lâm, Kâmûsu Terâcim li Eşheri'n-Ricâl ve'n-Nisâ, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin*, Beyrut 1990.

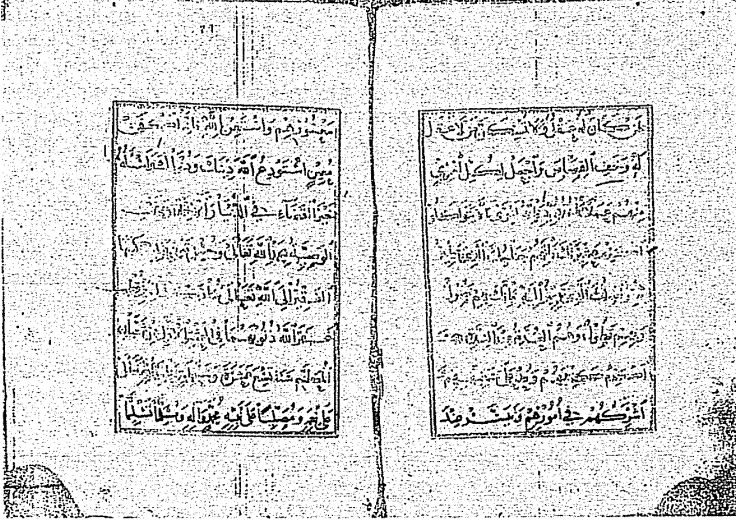
Risalenin birinci sayfası

Risalenin ikinci sayfası.

Risalenin son sayfası

ÖZET

HZ. ALİ'NİN OĞLU MUHAMMED B. EL-HANEFİYYE'YE VASİYETİ

Sıddık Korkmaz

Vasiyyetü Ali (a.s.) li Veleğihi Muhammed b. el-Hanefiyye Hz. Ali'ye izafe edilen bir risaledir. Eserin bazı kısımları *Nehcü'l-Belâġa* içerisinde *li Veleğihi Hasan* şeklinde yer almaktadır. Bu risale şayet Hz. Hasan için yazılmış ise, Muhammed'e de yazıldığı şeklindeki başlığın iddiası muallakta kalmaktadır. Bunun aksine Muhammed için kaleme alınmış ise, *Nehcü'l-Belâġa*'daki bölüm tahrip edilmiş demektir. Bu durum her iki ihtimalde de Şii kaynakların sahilîġi sorununu gündeme getirmektedir. Öte yandan metnin başında yer alan, Hz. Ali'ye kadar dayandırılan senet zincirini, içinde zikredilen isimlerin birçoġu hakkında, temel kaynaklarda bilginin bulunmaması ve tanınmayan isimlerden oluşması sebebiyle doğrulamak mümkün görünmemektedir. Bunun da ötesinde, metnin başka bir senetle Hz. Ali'ye izafesini kabul etmek bile, çoġunluġu Şi'a'nın imamet iddialarını çürütecek ve onunla ilişkilendirilmesi sorunlu olan cümleler yer almaktadır. İçermiş olduġu problemlerden dolayı bu metni bir bütün olarak Hz. Ali'ye isnat etmek zordur. Risalenin izafeti sorunu bir yana, herhangi Sünnî ya da Şii bir Müslüman'a faydası dokunacak, hikmetli söz ve kıymetli tavsiyeleri içermektedir.

Anahtar kelimeler: Vasilik, Vasiyet, Hz. Ali, Muhammed b. el-Hanefiyye, Hz. Hasan, *Nehcü'l-Belâġa*.

TESTAMENT OF 'ALİ TO HIS SON MUHAMMAD BIN AL-HANAFİYYAH

Vaseyyatu 'Ali, li Valadehe Muġammad bin al-Hanafiyyah which is attributed to 'Ali is an epistle. Some parts of this epistle are contained in the *Nahj al Balaghah* as *li valadehe Hassan*. If this epistle was written for Hassan, it must be misleading to say that this epistle is also written for Muġammad. If the epistle is written for Muġammad, then

parts of this epistle which are also found in the *Nahj al-Balaghah* were falsified. These possibilities cause some suspicions regarding the Shiite texts. It does not match the list of the people who narrated 'Alī directly in the beginning of the epistle. The other reason for the suspicion is that there is no information on the basic sources about the names mentioned in the list. There are some sentences in the epistle which are difficult to associate with 'Alī and which especially refute Shiite arguments about Imāmah, if we assume that these sentences in the text can be attributed to him. All these possibilities make it very difficult to attribute the epistle in its entirety to 'Alī. In addition, this epistle contains many eloquent epigrams and important advices for all Muslims, both for Sunnites and Shiites.

Key words: Executor, executorship, testament, Hz. 'Alī, Muḥammad b. al-Hanafīyah, Hz. Hassan, *Nahj al-Balaghah*.

وصية علي عليه السلام لولده محمد بن الحنفية

وصية علي عليه السلام لولده محمد بن الحنفية هي رسالة منسوبة إلى علي بن أبي طالب. وتلك الأقسام وردت في نوح البلاغة بعبارة "لولده حسن". لو أن هذه الرسالة في عهد كتابتها وجهت إلى حسن كتابة وكأما كتبت إلى محمد بن الحنفية لكان إضلالاً. وهذا يعني أن بعض أقسام نوح البلاغة محرف. وهذا الوضع يجلب مشكلة في الثقة ببعض المصادر الشيعية. لأن غالبية الأسماء المذكورة في السلسلة السند لا يوجد عنها أي معلومات في المصادر الرئيسية. وإذا قبلنا النسبة إلى علي وإسناد الرسالة إليه، وخاصة في فكرة الإمامة الشيعية نجد هناك جملاً تناقض هذه الفكرة. كل هذه الحقائق بكاملها في الرسالة التي درسناها تشير إلى عدم نسبتها إلى علي. علاوة على ذلك وإذا غرضنا النظر عن مشكلة النسبة إلى علي نجد في هذه الرسالة حكماً حسنة ونصحة قيمة موجهة إلى المسلم سنياً كان أم شيعياً.

الكلمات المفتاحية: الوصي، الوصية، علي بن أبي طالب، محمد بن الحنفية، حسن بن علي، نوح

البلاغة